

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut politologických studií, katedra politologie

Diplomová práce

2017

Jan Pleskač

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut politologických studií, katedra politologie

Bc. Jan Pleskač

**České politické strany – od kádrových stran
k masovým**

Diplomová práce

Praha 2017

Autor práce: **Bc. Jan Pleskač**

Vedoucí práce: **PhDr. Miloš Brunclík Ph.D.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

PLESKAČ, Jan. *České politické strany – od kádrových stran k masovým*. Praha, 2017. 77s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miloš Brunclík Ph.D.

Abstrakt

Předkládaný text této práce se zaměřuje na problematiku změny stranické organizační struktury, respektive na přechod jednoho typu politické strany na druhý, tedy ze strany *kádrů* na stranu *mas*. Práce vychází především z Duvergerovy klasifikace politických stran, na jejímž základě staví kritéria, podle kterých jsou strany posuzovány. Tato kritéria jsou vymezena v první části textu. V druhé části textu je pak tato typologie aplikována na vybrané politické strany. Každá ze sledovaných stran je zkoumána zvlášť podle kritérií, která jsou představena a vymezena v první části textu.

Výzkumný vzorek této práce je tvořen stranami tzv. „pětky“ tedy agrárníky, sociálními demokraty, Národní demokratií, lidovci a národními socialisty. Práce se zabývá tím, do jaké míry jmenované politické strany odpovídají jednomu, či druhému typu a jaké změny prodělaly jejich vnitřní organizace. Jinými slovy, zda došlo ke změně organizační struktury, tedy ke změně ze strany kádrového typu na stranu typu *mas* a případně v jakých konkrétních parametrech.

Abstract

The presented text of this thesis focuses on the issue of changing the organizational structure of a party, or on the transition of one type of political party to another, ie from the side of the cadres to the side of the masses. The work is based primarily on the Duverger's classification of political parties, on the basis of which the criteria are based on which the parties are judged. These criteria are defined in the first part of the text. In the second part of the text, this typology is applied to selected political parties. Each of the monitored parties is examined separately according to the criteria presented and defined in the first part of the text.

The research sample of this work is made up of the so-called "five" parties, ie Agrarians, Social Democrats, National Democrats, Christian Democrats and National

Socialists. The thesis deals with the extent to which the designated political parties correspond to one or the other type and what changes their internal organization has experienced. In other words, whether there has been a change in the organizational structure, ie the change from the cadre-type to the mas-type side and, if so, in what specific parameters.

Klíčová slova

české politické strany, politické strany, kádrové strany, masové strany, Duverger

Keywords

czech political parties, political parties, party cadre, mass party, Duverger

Rozsah práce: 135 707 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19. května 2017

Bc. Jan Pleskač

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Miloši Brunclíkovi, Ph.D. za jeho cenné rady, postřehy a připomínky při odborném vedení této práce. Dále patří velký dík knihovně města Sadská za obětavou pomoc při dohledávání tištěných zdrojů, mnohdy velmi špatně dostupných. V neposlední řadě poděkování i pracovníkům archivů za jejich trpělivost.

Teze diplomové práce

Jméno studenta: Bc. Jan Pleskač

Předpokládaný název práce: České politické strany – od kádrových stran k masovým

Vedoucí práce: PhDr. Miloš Brunclík, Ph.D.

Akademický rok podání: 2015/2016

Zdůvodnění výběru práce:

Politické strany jsou fenomén, kterým se politologie zabývá od samotných počátků. Již otcové zakladatelé Spojených států amerických věnovali ve svých úvahách o demokracii a republice značný prostor politickým stranám. Politické strany jsou dnes vnímány jako jeden z pilířů moderních demokratických států. Novodobé studium politických stran založil Maurice Duverger, když hovořil o vzniku politických stran a o stranách kádrových a masových. Přestože později vznikla celá řada dalších typologií, klasifikací a teorií politických stran, mají dodnes Duvergerovi teorie nezastupitelnou roli ve studiu politických stran. České politické strany jsou (a měly by být) v centru zájmu české politologie. Doba vzniku prvních českých politických stran je charakteristická národnostním soupeřením v Rakousku-Uhersku a 1. ČSR je pak někdy označovaná za partitokracii.

V práci se budeme zabývat tím jak vlastně uchopit přerod kádrových v masové strany a budeme se snažit osvětlit, zda a jak k němu dochází. Téma je relevantní jak z pohledu teoretického - jak uchopit přerod kádrových stran v masové, tak z hlediska empirického - pokusíme se najít konkrétní případy přechodu z kádrové na masovou strany v českém prostředí.

Práce by měla přinést relevantní příspěvek do diskuse o českých politických stranách a do diskuse o politických stranách obecně.

Předpokládaný cíl:

Cílem práce je podívat se prismatem duvergerovských teorií na posun českých politických stran od kádrových stran k masovým. Popsat okolnosti změny stranické organizace z kádrové na masovou, pokud k takovému posunu došlo, popřípadě nedošlo. Základními výzkumnými otázkami tedy budou: Za prvé, jak v teoretické rovině uchopit problém přerodu z kádrové na masovou stranu? Za druhé, které ze sledovaných českých

politických stran prodělaly změnu organizační struktury od kádrové k masové straně? Za třetí, kdy, jak a proč k tomu došlo? A za čtvrté, odpovídá Duvergerova teorie skutečnosti u sledovaných politických stran?

Metodologie práce:

Aplikujeme Duvergerovy teorie kádrových a masových stran na vybrané české politické strany. Rozpracujeme teoretické koncepty kádrových a masových stran a vypracujeme kritéria, podle kterých bude přerod stran posuzován. Popíšeme okolnosti přerodu organizace českých politických stran od organizace kádrové strany k organizaci masové strany. Popíšeme českou společnost a stranický systém, v jejichž kontextu docházelo ke změnám v organizaci stran. Sledovanými politickými stranami budou strany tzv. "pětky" a jejich předchůdkyně - jde o strany, které do značné míry utvářely konkrétní podobu prvorepublikové politiky, a jako takové se jeví jako nejvhodnější k výzkumu. Sledovaným obdobím bude přelom 19. a 20. století.

Základní charakteristika tématu:

V práci se budeme v teoretické rovině zbývat tím jak vlastně uchopit přerod českých kádrových stran v masové strany. Pokusíme se osvětlit, zda a jak k němu dochází. Na základě duvergerovy teorie stanovíme kritéria pro kádrovou a masovou stranu. Sledovanými stranami budou strany tzv. "pětky". Zajímat nás bude především způsob uchopení přerodu z kádrových na masové strany v teoretické rovině. V empirické rovině se podíváme na organizaci stran a pokusíme se identifikovat okolnosti přerodu z kádrové na masovou stranu. Popíšeme důvody tohoto posunu, nebo naopak důvody a okolnosti, které vedly k tomu, že se strana organizačně nezměnila.

Předpokládaná struktura práce:

1. Úvod
2. Teoretická část
 - 2.1. Duvergerova teorie - vymezení kritérií, kategorizace stran
 - 2.2. Vymezení sledovaného období
 - 2.3. Vymezení sledovaných stran
 - 2.4. Kontext stranických systémů
3. Praktická část
 - 3.1 Česká společnost ve sledovaném období

- 3.2. Posun českých politických stran od kádrových k masovým
- 3.3. Národní demokracie
- 3.4. Agrárníci
- 3.5. Sociální demokracie
- 3.6. Národní socialisté
- 3.7. Lidovci
- 4. Závěry

Základní literatura:

DUVERGER, Maurice. *Political parties : their organization and activity in the modern state*. New York: Wiley, 1963.

EFMERTOVÁ, Marcela C. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-47-8.

MILLER, Daniel E. *Antonín Švehla*. Praha: Argo 2001. ISBN 80-7203-366-2.

NOVÁK, Miroslav. *Úvod do studia politiky*. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-052-0.

NOVÁK, Miroslav. Maurice Duverger (1917-2014): světově nej citovanější francouzský politolog, který měl vždy blízko k sociologii. In *Czech Sociological Review*. 2015, Vol. 51 Issue 1, p137-146. ISSN 0038-0288.

PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kolektiv. *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1544-8.

PEHR, Michal a kol. *Cestami křesťanské politiky*. Praha: Akropolis, 2007. ISBN 978-80-86903-53-8.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy*. Brno: CDK, 2005. ISBN 80-7325-062-4.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848 1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VEBER, Václav a kolektiv. *Dějiny Rakouska*. 1. dopl. a rev. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-239-1

Obsah

ÚVOD	3
1 TEORETICKÁ ČÁST	5
1.1 DUVERGEROVA TEORIE – VYMEZENÍ DEFINIČNÍCH KRITÉRIÍ	6
1.1.1 <i>Kritérium struktury</i>	6
1.1.2 <i>Kritérium vzniku</i>	7
1.1.3 <i>Kritérium základních organizačních jednotek</i>	14
1.1.4 <i>Kritérium slabého a silného rozčlenění</i>	20
1.1.5 <i>Kritérium vertikálních a horizontálních vazeb</i>	21
1.1.6 <i>Kritérium centralizace a decentralizace</i>	23
1.1.7 <i>Kritérium vztahu stranických funkcionářů a parlamentní reprezentace</i>	25
1.1.8 <i>Kritérium členství</i>	29
1.2 DEFINICE KÁDROVÉ A MASOVÉ STRANY.....	30
1.2.1 <i>Typologie na základě struktury</i>	31
1.2.2 <i>Typologie na základě organizace – kádrová a masová strana</i>	32
2 ANALYTICKÁ ČÁST	36
2.1 KONTEXT STRANICKÝCH SYSTÉMŮ	36
2.2 SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE	38
2.2.1 <i>Vznik</i>	38
2.2.2 <i>Organizace a základní jednotky</i>	40
2.2.3 <i>Rozčlenění a distribuce moci</i>	42
2.2.4 <i>Vztah lídrů a parlamentní reprezentace a struktura</i>	42
2.2.5 <i>Členství</i>	43
2.3 NÁRODNÍ SOCIALISTÉ	45
2.3.1 <i>Vznik</i>	45
2.3.2 <i>Organizace a základní jednotky</i>	46
2.3.3 <i>Rozčlenění, vztahy a distribuce moci</i>	47
2.3.4 <i>Členství a struktura</i>	48
2.4 AGRÁRNÍ STRANA	49
2.4.1 <i>Vznik a struktura</i>	49
2.4.2 <i>Organizace a základní jednotky</i>	51
2.4.3 <i>Vztahy lídrů a parlamentní reprezentace a rozčlenění</i>	52
2.4.4 <i>Vazby a distribuce moci</i>	53
2.5 NÁRODNÍ DEMOKRACIE	55
2.5.1 <i>Vznik</i>	55
2.5.2 <i>Členství</i>	56
2.5.3 <i>Organizace a základní jednotky</i>	57
2.5.4 <i>Rozčlenění, vazby a distribuce moci</i>	57
2.5.5 <i>Národní strana svobodomyšlná</i>	58
2.6 ČESKOSLOVENSKÁ STRANA LIDOVÁ	62
2.6.1 <i>Vznik</i>	62
2.6.2 <i>Organizace a základní jednotky</i>	63
2.6.3 <i>Rozčlenění, vazby a distribuce moci</i>	65
2.6.4 <i>Vztahy lídrů a parlamentní reprezentace</i>	66
2.6.5 <i>Členství a struktura</i>	66
ZÁVĚR	67

SUMMARY	68
POUŽITÁ LITERATURA.....	70
PRAMENY.....	70
<i>Archivní</i>	70
<i>Tištěné</i>	70
LITERATURA	71
SEZNAM PŘÍLOH.....	76
PŘÍLOHY	77

Úvod

Fenomén politické strany je v centru pozornosti politické vědy už od jejich počátku v politickém myšlení antických filosofů a jsou tak jednou ze základních materiálů, které tato věda zkoumá. Politickými stranami se zabývali nejen myslitelé už ve starověkém Řecku a Římě, ale i novověcí filosofové jako Machiavelli, Montesquieu, Hume, Burke, a řada dalších. Politické strany a problematika s nimi spojená zůstala v zájmu politických věd i po té, co se počátkem 20. stol. etablovala politologie jako samostatná věda. Význam politických stran a tedy i důležitost jejich studia podtrhuje i to, že v demokratických systémech hrají důležitou roli ve vztahu občan – politika právě politické strany. Podílejí se na agregaci zájmů jak jednotlivců, tak skupin. Tedy na konfrontaci jejich požadavků, potřeb, postojů a názorů. Díky tomu dochází k vyjasnění stanovisek, vymezení alternativ a preferencí, kterými se má politická reprezentace zabývat. [Říchová 2007: 87] Politické strany tak lze označit za klíčového aktéra politického prostoru, který na sebe strhává pozornost řady významných badatelů v oborech politických věd, jako jsou Duverger, Sartori, von Beyme a další.

Jedním z nejvýznamnějších politologů byl i Maurice Duverger, který se do historie této mladé vědy zapsal především jako zakladatel prvního novodobého přístupu ke zkoumání politických stran. Přestože podle našeho názoru dosud není jeho přínos politické vědě ještě zcela doceněn (především v českém prostředí), je dnes Duverger znám především jako autor řady významných prací z oboru politických věd. Jeho naučně-popularizační *Introduction à la politique* byla přeložena do 12 jazyků, další Duvergerova (popularizační) knížka *Les régimes politiques* (Politické režimy) do 11 jazyků. Jeho nejslavnější odborný spis *Les partis politiques* byl přeložen již také do 11 jazyků (včetně překladu českého, který je velmi zdařilý i díky spolupráci českých politologů na jeho tvorbě). Pozoruhodná vysokoškolská učebnice sociálních věd *Méthodes des sciences sociales* pak byla přeložena „jen“ do 9 jazyků. [Novák 2015: 138] Duvergerův přínos spočívá i v tom, že položil základy novodobého výzkumu stranických systémů a díky polemice, kterou s ním vedl Sartori, vznikla jeho – podle našeho názoru, dnes již klasická – klasifikace stranických systémů.

Duvergerův geniální spis *Les partis politiques* představuje základ typologie politických stran a stal se i teoretickou oporou tohoto textu. Duvergerova kniha obsahuje řadu témat, jako jsou vznik politických stran, jejich struktura, organizace,

vnitřní rozčlenění a další. Těmto tématům se věnuje i tato předkládaná práce a aplikuje tak Duvergerovu teorii na vybrané politické strany.

V teoretické rovině vymezíme definiční kritéria pro kádrovou a masovou stranu. Teorie nám bude sloužit jako rámec pro uchopení přechodu organizační struktury sledovaných českých politických stran z jednoho typu na druhý, tedy z organizační struktury kádrových stran na organizaci stran masového typu. V teoretické rovině se budeme zabývat především vyjasněním pojmu „kádrová“ a „masová“ strana. V rovině empirické se zaměříme jednak na okolnosti vzniku stran a jejich organizace, ale také na samotnou změnu organizační struktury. Přejít z jednoho typu na druhý nemusí být nutně náhodný. Stranou naší pozornosti tak nebudou stát ani okolnosti, které vedly strany k přijetí jednoho či druhého typu organizace. V teoretické části práce se budeme zabývat především vyložením jednotlivých pojmů, které Duverger zavedl, a stanovením definičních kritérií. Na základě těchto kritérií pak budeme v analytické části posuzovat sledované politické strany.

Významnou oporou této práce jsou i texty dalších autorů z prostředí politických věd a historie. Jmenovitě pak jde především o Malířovu vyčerpávající práci *České politické strany*. Nedílnou oporou této práce jsou pak i archivní a tištěné prameny, jako organizační řády, programové dokumenty a další archivní dokumenty zkoumaných politických stran.

Výzkumný vzorek této práce tvoří strany tzv. pětky (jmenovitě: Národní demokracie, Československá strana lidová, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci), Československá sociálně demokratická strana dělnická a Česká strana národně sociální). Jedná se o strany, které jsou reprezentanty pěti politických proudů, které se v české společnosti vytvořili během druhé poloviny 19. století a zároveň jde o nejsilnější „české“ strany v období první republiky.

Práce si klade za cíl touto formou přispět do diskuse o českých politických stranách i do diskuse o politických stranách a problematice jejich výzkumu v obecné rovině.

1 Teoretická část

Jednotlivé přístupy k původu stran se spíše doplňují, než vylučují. Institucionalistický přístup, jehož hlavním představitelem je Duverger, spojuje původ stran s rozmachem parlamentarismu a rozšiřováním volebního práva. Důraz pak klade na organizační strukturu stran. [Novák 2011: 551] Duverger ale i jiní autoři jako Fila atd. se zabývají rozdílem, mezi politickými stranami a nátlakovými (zájmovými) skupinami. Vzhledem k zaměření a rozsahu práce se zde „dialektikou“ stran a nátlakových skupin zabývat nebudeme¹.

Snaha dospět k obecné a všemi přijímané definici politické strany, tedy k jednoznačnému určení obsahu pojmu „strana“ (v angličtině „party“) zůstává – oproti všem očekáváním – trvalým problémem politické vědy. Jak poukazuje Říchová, i všeobecně uznávaní specialisté věnující se především politickým stranám jako jsou Duverger, nebo von Beyme se definici „strany“ vyhýbají, nebo na ni záměrně rezignují. [Říchová 2007: 87]

Duverger vnesl do problematiky studia politických stran zcela nový pohled, nicméně politické strany byly zkoumány i před Duvergerem, a to především z pohledu politické filosofie, mezi významné autory, kteří se touto problematikou zabývali, patří

jmenovitě: Hume, Burke, Montesquieu, ale i „američtí otcové zakladatelé“ a řada dalších.

Po Duvergerovi se studiem politických stran zabývali další autoři, jako např. Sartori, který přišel se svou klasifikací stranických systémů, nebo von Beyme, Kirchheimer atd.

1.1 Duvergerova teorie – vymezení definičních kritérií

Různé typy organizace politických stran shrnuje Duvergerova základní typologie. Rozlišuje mezi „stranami kádrů“ (*partis de cadres*)² a „stranami mas“ (*partis de masses*), hlavní rozdíl nespočívá v počtu členů, ale ve struktuře politických stran. [Novák 2011: 554] V této části práce vyložíme základní pojmy Duvergerovy teorie a stanovíme definiční kritéria pro jednotlivé typy stran, na jejichž základě budeme zkoumané politické strany posuzovat. Samotná Duvergerova teorie je velmi obsáhlá a my jí zde představíme v co nejvíce zhuštěné podobě, tak aby její výklad odpovídal tématům, kterými se zde zabýváme.

Podívejme se však na jednotlivé pojmy, které Duverger používá při hlubším výkladu o politických stranách. Na jejich základě postavíme soubor kritérií, která od sebe oba typy stran rozliší.

1.1.1 Kritérium struktury

Struktura politických strany je charakteristická svou různorodostí, můžeme tak najít několik sociologických typů. V USA se politické strany opírají o nepřilíš početné výbory, které jsou navzájem značně nezávislé a značně decentralizované a podobají se tak dodnes „honoračním“ stranám 19. století v Evropě. Americké strany si zachovávají *polosezónní* charakter činnosti a aktivizují se především před volbami. Naopak (nejen) socialistické strany Evropy, mají odlišnou strukturu, která spočívá v zapojení co nejširších lidových mas. Místo výborů nalézáme „sekce“ širší a otevřenější pracovní skupiny, v nichž kromě volební činnosti zaujímá značný prostor i politická výchova

¹ Blíže k nátlakovým skupinám např. Fiala (1997), Fiala (1999), nebo Cabada, Kubát a kol. (2004) a samozřejmě Duverger (2016). (pozn. autora)

² Novák dává před termínem „strana kádrů“ – „kádrová strana“ přednost Charlotovu termínu „strana notáblů“ a to především protože se slovem „kádr“ se pojí negativní konotace související s bývalými komunistickými režimy nejen v Evropě a „kádrové strany“ tak evokují strany komunistické. [Novák 2011: 554] (pozn. autora)

členů a nutnost platit členskou příspěvků. [Duverger 2016: 38] Místo osobních „kliků“ a jejich soupeření se tak setkáváme spíše s rivalitou různých tendencí, či platform.

První rozlišení na základě struktury organizace politických stran, které Duverger uvádí je na základě formy členství. Jedná se o „přímou“ a „nepřímou“ politickou stranu. V rovině politických stran odpovídá toto rozlišení rozdílu mezi státem unitárním federálním na celostátní úrovni. Příkladem může být srovnání francouzské socialistické strany a britské Labour Party z roku 1900. Zatímco francouzská varianta se skládá z osob – jednotlivců, kteří podepsali přihlášku, byli do strany přijati, platí stranické příspěvky a účastní se pravidelně schůzí místních sekcí, Labour Party se skládala z odborů, družstev, společností vzájemného pojištění atp. Vidíme tak ve francouzské socialistické straně příklad „přímé“ a v britské Labour Party příklad „nepřímé strany“. [Duverger 2016: 43] Přímá a nepřímá struktura politických stran tak odpovídá rozdílu mezi individuálním a kolektivním členstvím. Rozdíl mezi přímými a nepřímými stranami leží v rovině vertikální. [Duverger 2016: 53]

Sám Duverger uvádí, že přímé strany představují pravidlo a nepřímé strany výjimku, jinými slovy přímé strany jsou mnohem rozšířenější, než strany nepřímé. Velmi často hrají zásadní roli při přijetí nepřímé struktury zvláštní politické okolnosti, nebo určitý národní temperament – s nepřímými stranami se setkáváme mnohem častěji v zemích severských, germánských nebo anglosaských než v zemích jižní Evropy. [Duverger 2016: 49-51] Druhé kritérium pro posuzování politických stran spočívá v rozlišení na stranu přímou a nepřímou, přičemž oba „typy“ struktury lze nalézt jak u stran kádrových, tak u stran masových. Přímá a nepřímá struktura tedy jako definiční kritérium pro kádrové a masové strany selhává, nicméně je důležitá pro pochopení organizačního rozčlenění jednotlivých politických stran.

1.1.2 Kritérium vzniku

Termín „strana“ se používal pro různé odlišné skupiny. Říkalo se tak „frakcím“,³ které rozdělovaly antické republiky klanům, které se seskupovali kolem kondotiérů v renesanční Itálii, klubům, v nichž se sdružovali poslanci revolučních shromáždění, výborům v konstitučních monarchiích, které připravovaly volby. Stejně tak se říká početným lidovým organizacím, které tvoří rámec veřejného dění v současných demokraciích. [Duverger 2016: 23]

³ Rozdíl mezi frakcí a stranou jsme popsali výše v oddíle 1.1.1 (pozn. autora)

Rozvoj stran je podle Duvergera spjat s rozvojem demokracie a tedy i s rozvojem volebního práva a prerogativ (výsad) parlamentu. [Novák 2011: 551] Zrod stran tedy můžeme spojovat se zrodem parlamentních skupin (klubů) a volebních výborů. Některé ze stran mají ale podobu odlišnou od stran vzniklých v tomto obecném schématu – k jejich zrodu dochází mimo volební a parlamentní prostor. [Duverger 2016: 24] Na základě vzniku politických stran můžeme stanovit první kritérium pro klasifikaci zkoumaných stran. Volební a parlamentní způsob vzniku politických stran je typickým znakem stran kádrových. Naopak geneze mimo tento cyklus je charakteristická pro strany masového typu. Oba mechanismy vzniku popíšeme níže.

1.1.2.1 Volební o parlamentní původ stran

Jak sám Duverger uvádí je mechanismus tohoto vzniku stran prostý. Nejdříve se vytvoří parlamentní skupiny, následně vzniknou volební výbory a konečně se vytvoří pevná vazba mezi těmito dvěma články. Ne vždy je však teorie a praxe v ideálním vztahu a tak se často může od popsaného schématu lišit. Parlamentní skupiny mnohdy existovaly dříve než volby, a tak je možné uvažovat o zápasu „frakcí“ ve zvolené sněmovně stejně jako ve sněmovně autokratické. Tento zápas se skutečně projevil ve všech dědičných, či kooptovaných shromážděních od Senátu starověkého Říma přes zemský sněm (Dietu) někdejšího Polska. [Duverger 2016: 24-25]

Podle Duvergera se zdá, že hlavní hnací silou vytváření parlamentních klubů, byla spřízněnost politických skupin.⁴ Tato domněnka se ale v řadě případů nepotvrzuje. Zdá se, že často bylo počátečním podnětem ke spolupráci geografické hledisko – sousedství, popřípadě snaha o ochranu profesních zájmů. Příkladem nestandardního mechanismu, kde z místních skupin vznikly parlamentní kluby, může být vznik stran uvnitř francouzského Ústavodárného shromáždění v roce 1789. Do Versailles přijíždí zvolení poslanci, a aby uniky pocitu izolovanosti, scházejí se podle krajské příslušnosti. Nejdále se v tomto ohledu dostali poslanci zvolení za Bretaň, kteří si pronajali kavárenský sál a konali zde společně pravidelné schůze. Díky tomu zjistili, že jejich názory se neshodují jen v regionálních otázkách, ale i v základních otázkách politiky státní. Snažili se tedy spojovat se s poslanci i jiných krajů, kteří s nimi sdíleli podobné názory – „bretaňský klub“ tak získal ideologickou povahu. Po přesunu do Paříže si

⁴ Dnes bychom řekli ideologická vzdálenost, v tomto případě spíše blízkost. (pozn autora)

musel klub hledat nové prostory, ty nakonec našel v jednom z klášterů a do historie se zapsal jako klub jakobínů. Podobně vznikl i klub girondiů. [Duverger 2016: 25]

Korupce nakonec sehrála významnou roli při vývoji britských parlamentních skupin. Dlouhou dobu si poslanci chodili na přepážku vyzvednout cenu za svůj hlas pro vládní návrhy. Tak vznikla funkce sekretáře státní pokladny. Tito „Whips“, kteří peníze rozdělovali, se stali důležitým článkem, proč po potlačení korupce přežily parlamentní skupiny jako organizované kluby. [Duverger 2016: 25-26]

Tyto parlamentní kluby pravidelně koordinují svou činnost s místními volebními výbory, ty mají za úkol získat pro kandidáta podporu významných osobností a shromáždit finance potřebné k vedení jeho kampaně. [Novák 2011: 552] Nicméně přesný mechanismus vzniku volebních výborů, se jak upozorňuje Duverger, jen těžko popisuje. Můžeme nicméně pozorovat několik základních tendencí. Za první, iniciativa vyjde od kandidáta, který okolo sebe shromáždí „výbor“ sestávající se z okruhu jeho přátel. Ten pak působí nepřirozeným dojmem. Například v Anglii nepůsobilo dobrým dojmem, když se kandidát sám prezentoval ve všeobecných volbách – musel tedy, pokud chtěl být zvolen – shromáždit několik přátel, nebo přesvědčit významné osobnosti, aby jeho iniciativu posvětili svou zárukou. Za druhé, iniciativa vzejde od výboru. Skupina lidí se spojí, aby pomáhala kandidátovi ve volební kampani a prezentovala ho. Jako příklad druhé tendence Duverger uvádí výbor, který se spojil v roce 1876 v pařížském 6. obvodu. Výbor zorganizovala skupina studentů, ke kterým se přidalo i několik dělníků na podporu kandidatury Emila Acollase, profesora právnické fakulty, který se stal prvním socialistickým kandidátem francouzské 3. republiky. Za třetí, iniciativa vzejde od dříve existující organizace. Během velké francouzské revoluce hrály důležitou roli tzv. „společnosti myšlení“. Roku 1848 hrály podobnou úlohu lidové kluby, popřípadě noviny, které byly v tomto ohledu důležité během iniciace volebních výborů ve Francii koku 1848. Čtvrtou tendencí je pak vznik volebního výboru za „mimořádných okolností. Duverger uvádí jako příklad zavedení registrace voličů v Anglii v roce 1832. Sestavení voličských seznamů měli na starosti inspektoři pro chudé ve farnostech – daňoví úředníci. S registrací byl spojen i poplatek jednoho šilinku, velmi rychle se tak objevili „registrační“ sdružení ve spojení s různými kandidáty. Tato registrační sdružení postupně získala podíl na výběru kandidátů. [Duverger 2016: 28-29]

Nyní již stačí, aby se mezi těmito dvěma entitami, tedy mezi parlamentním klubem a volebním výborem, vytvořila trvalá, pravidelná koordinace a spojení a máme

politickou stranu. Konečnou fází vzniku je pak koordinace činnosti poslanců, kteří jsou ale stále závislí na svých místních výborech, na nichž je do značné míry závislé jejich budoucí znovuzvolení. Přenesení této formy do institucionálního rámce je pak vyvrcholením vzniku politické strany. [Duverger 2016: 29]

Jakmile strana takto vznikne, je její první starostí vytvořit volební výbory v obvodech kde je zatím nemá. Mechanismus vývoje je tedy opačný. [Duverger 2016: 30] Strana založí z centra volební štáb odlišný od vedení vlastního parlamentního klubu, ale zachová si stopy způsobu svého zrodu. Takto podle Duvergera vznikly první moderní politické strany 19. století. [Novák 2011: 552] Nejedná se přitom o žádnou frakci, ale o více či méně organizovanou skupinu, která má ambici prostřednictvím svých kandidátů vykonávat veřejnou moc, tedy o politickou stranu. Vznik politických stran ve „volebním a parlamentním“ cyklu je spjat s kádrovými stranami a je pro ně typický.

1.1.2.2 Externí vznik stran

Ne všechny strany však vznikají výše popsaným způsobem. Některé strany vznikly mimo tento parlamentní rámec. [Novák 2011: 552] Tento externí vznik je někdy také označován jako „mimovolební a mimoparlamentní“.

Při zkoumání vzniku stran volební a parlamentní „metodou“ jsme se dotkli existence organizací stojících mimo tento rámec – společnosti myšlení, lidové kluby, spolky, noviny atd. Jak upozorňuje sám Duverger, rozlišování mezi oběma typy vzniku stran není přísné, jedná se spíše o jakousi charakteristiku obecných tendencí. Nicméně lze nalézt dostatečné množství případů, kdy byly strany založeny již existujícími organizací. [Duverger 2016: 30]

Stejně jako v případě volebního a parlamentního vzniku strany nám Duverger předkládá několik příkladů. Asi nejznámějším případem existující organizace, která založila politickou stranu, jsou odbory. Ty založily mnoho socialistických stran. Nejtypičtějším příkladem je vznik britské Labour Party. Ta vznikla na základě rozhodnutí přijatého Kongresem Trade-Unions roku 1899. Již předtím však existovala „Nezávislá labouristická strana“ a také sdružení známé jako „Fabiánská společnost“. Obě tyto entity hrály významnou roli při rozhodování kongresu. Nicméně zásadní byla až akce odborů. [Duverger 2016: 30-31] Přestože se v průběhu času vtať mezi odbory a

stranou postupně oslabil, zůstávala britská Labour Party dlouhou dobu na odborech závislá.

Podobně jako měly odbory vliv na vznik socialistických stran, můžeme pozorovat vliv zemědělských družstev a rolnických sdružení na vznik agrárních stran, které byly významné především ve Skandinávii, střední Evropě, Švýcarsku, Austrálii, Kanadě a i ve Spojených státech amerických. [Duverger 2016: 31] Ať už se jedná o odbory, společnosti myšlení, zemědělská družstva, banky, noviny, nebo jiné organizace můžeme vysledovat několik základních trendů externího vzniku stran.

Za prvé, někdy jde o podobný typ vzniku jako v předchozím případě, nebo se za druhé, mechanismus vzniku podobá zrodu britské Labour Party. Role „Fabiánské společnosti“ nám ilustruje vliv společností myšlení a sdružení intelektuálů na zrod politických stran. Tyto organizace dosáhly vrcholu svého vlivu v režimu omezeného volebního práva. Nicméně ani vliv církví není zanedbatelný. V Nizozemsku kalvinisté ustavili Protirevoluční stranu jako protipól katolické Konzervativní straně, roku 1897 založili protestanti „křesťanskou historickou stranu“ jako reakci na spolupráci katolických a kalvinistických odpůrců revoluce. V Belgii byla pro zrod Katolické konzervativní strany rozhodující iniciativa církevních hodnostářů. Kdy se jednalo o reakci na zákony o laickém školství z roku 1879. Iniciativa duchovenstva tak podnítila vytváření „katolických školních výborů“ po celé Belgii. V roce 1884 se tyto výbory přeměnily na místní organizace Katolické strany. [Duverger 2016: 32]

Dalšími významnými organizacemi, které jsou sto vytvořit politickou stranu, jsou mimo odborů, společností myšlení a církví také „sdružení bývalých bojovníků“. Po první světové válce hrály tyto organizace velmi významnou roli při vytváření fašistických a pseudofašistických stran v Evropě. Zřetelně můžeme tento vliv pozorovat ve Francii v roce 1936, sdružení bývalých bojovníků: „Ohnivý kříž“ se přeměnily v politickou stranu s názvem „Francouzská sociální strana“. [Duverger 2016: 32] Jak sám Duverger upozorňuje, již dříve se sdružení bývalých bojovníků proměnilo a nabylo povahu „ligy“.

Politické ligy jsou podobně jako strany skupiny vytvořené k politickým cílům, ale k jejich dosažení používají jiných metod. Zatímco strany jednájí na volebním a parlamentním poli (ne vždy výlučně). Ligy naopak nestaví kandidáty do voleb a nesnaží se tvořit parlamentní kluby, jedná se spíše o čistě propagační a agitační mašinérie. Nerespektují demokratická „pravidla hry“ jsou antiparlamentní. To je odlišuje od fašistických a komunistických stran, které používají voleb a parlamentu k dobytí mnohdy totální moci. [Novák 2011: 552] Dalším příkladem externích organizací jsou

tajné společnosti a nelegální sdružení. Když zákaz činnosti pomine, mají nelegální sdružení tendenci přeměnit se v politické strany a ne vždy se jim to podaří. Jako příklady můžeme uvést: Lidové republikánské hnutí ve Francii, Křesťansko-demokratickou stranu v Itálii, které obě vznikly z dřívějších podzemních organizací [Duverger 2016: 33] Podobně i disidentská hnutí mají sklon ke změně v politickou stranu, jakmile jejich činnost přestane být nelegální. V Československu můžeme takto nalézt Hnutí za občanskou svobodu – disidentské hnutí druhé poloviny 80. let dvacátého století. V jeho středu se utvořila a později i osamostatnila Občanská demokratická aliance, stejně tak z Hnutí za občanskou svobodu pocházela malá Křesťansko-demokratická strana, ta se později spojila s ODS. [Novák 2011: 552-553]

Podobný původ má i Komunistická strana sovětského svazu, která přešla v roce 1917 z ilegality k moci a po celou svou existenci si zachovala značné rysy své předchozí struktury. Ty pak byly aplikovány takřka na všechny komunistické strany světa, jenž byly reorganizovány, podle vzoru sovětských komunistů. [Duverger 2016: 33] Podle Nováka však nelze říci, že by nedemokratický ráz komunistických stran vyplýval výlučně z ruských podmínek a z mechanické aplikace tohoto modelu organizace. Lenin ve svém spisu „Co dělat“ přizpůsobil strategii své strany specifickým ruským podmínkám. Sám Lenin se však považoval především za příslušníka mezinárodního marxistického hnutí. Totalitní charakter komunistické strany úzce souvisí s mezinárodním historickým vývojem marxistického hnutí a „autentickou“ marxistickou doktrínou⁵. [Novák: 2011: 553]

Strany vzniklé externě mají podle Duvergera řadu charakteristik, které je odlišují od stran vzešlých z volebního a parlamentního cyklu. Externě vzniklé strany jsou obvykle centralizovanější – rodí se iniciativou „shora“ zatímco strany vzešlé z volebního a parlamentního cyklu se rodí díky iniciativě „zdola“ – v jedněch místní výbory vytváří centrální orgán, zatímco v druhých vytváří centrální orgán místní výbory. Ty mají tendenci omezovat pravomoci centra tak, aby si zachovaly co největší podíl autonomie. [Duverger 2016: 34] Také více či méně decentralizovaný charakter organizace, která stranu ustavuje, má určitý vliv na stupeň její decentralizace. Obecně platí vztah mezi externím vznikem stran a jejich vyšší centralizací. Z podobných důvodů jsou externě vzniklé strany disciplinovanější než strany vzniklé ve volebně parlamentním cyklu, mají k dispozici předem existující organizaci, která je původním

⁵ Podrobně k problematice „autentické“ Marxovy doktríny např. Novák, (2007). (pozn. autora)

pojivem všech jejich místních organizací. Naopak strany vzešlé z volebně parlamentního cyklu musí své místní organizace teprve tvořit. [Novák 2011: 554]

Volební a parlamentní vznik stran tak do jisté míry odpovídá určité fázi demokratického vývoje, stejně tak určité fázi odpovídá externí vznik politických stran – fázi zavedení všeobecného volebního práva, kdy je třeba zapojit do voleb masu nového elektorátu – dochází k přechodu z volby osobní k volbě kolektivní. Samozřejmě že nově vzniklé strany na bariéru stran starých, k jejímu prolomení už nestačí místní izolované aktivity, ale je potřeba iniciativy a koordinace z centra. První popsaný typ geneze stran (volební a parlamentní) odpovídá vytváření stran politických stran v prostředí, kde zatím neexistuje „systém“ organizovaných stran. Pokud už takový „systém“ existuje, prosazuje se nejčastěji druhý, tedy externí způsob vytváření politických stran. [Duverger 2016: 36]

1.1.3 Kritérium základních organizačních jednotek

Pro naše účely je jedním z nejdůležitějších kritérií podoba základních organizačních jednotek. Politická strana není pouhým společenstvím, nýbrž souhrnem malých skupin (místních sdružení) rozestých – pokud možno – po celé zemi. Termín „základní jednotky“ tedy označuje místní sdružení, z nichž se politická strana skládá. Základní jednotky se vztahují k rovině horizontální. Každá politická strana má originální strukturu, která se nepodobá struktuře jiných stran. Můžeme nicméně rozlišit čtyři druhy základních jednotek: výbor, sekci, buňku a milici. [Duverger 2016: 53-54]

Termín „výbor“ označuje přibližně to samé co v anglosaské terminologii pojem „caucus“. Základní charakteristikou výboru je jeho limitovanost. Sdružuje jen malý počet členů a nesnaží se ho zvyšovat – nerozvíjí žádnou propagandu pro nábor nových členů. Členy ve vlastním slova smyslu nepřijímá. Jedná se o nepočetnou, uzavřenou skupinu, nemůže do ní vstoupit každý, kdo projeví zájem. Proniknout do výboru lze buďto formálním jmenováním, nebo jakousi mlčenlivou kooptací. Síla výboru se nezakládá na kvantitě členů, nýbrž na jejich kvalitě – jde tedy o skupinu „významných osobností“, kteří byly vybráni díky svému vlivu. Výbory zpravidla působí na poměrně širokém geografickém základu, ta většinou odpovídá hlavnímu volebnímu odvodu. Ve Francii se setkáváme s výbory, které působí především na úrovni *arrondissementu*⁶, stejně tak v USA se setkáváme s výbory, které působí hlavně na úrovni *county*.⁷ Činnost výboru má sezónní charakter – dosahuje vrcholu v předvolebním období a v období mezi volbami značně ochabuje. Výbory často nemusí mít trvalý charakter, nejedná se však o jednorázovou instituci, která se ustaví jen na dobu volební kampaně, ale také to není zcela trvalá instituce, jejíž činnost nikdy nekončí. [Duverger 2016: 54-55]

Duverger dále rozlišuje několik podtypů výborů, především výbory „přímé“ a „nepřímé“. Dobrým příkladem přímých výborů jsou francouzské radikálně socialistické výbory. Ty sdružovaly významné osobnosti vybrané právě pro svůj vliv: významné obchodníky, středně velcí majitelé pozemků, notáři, venkovští lékaři, profesori, učitelé, státní úředníci atd. Výběr takovýchto osobností není založen na nějakém pravidlu, nejedná se o delegáty. Naopak výbor Labour Party, v době kdy ještě neexistovalo individuální členství, je příkladem výboru nepřímého. Tvořily ho osobnosti vybrané (zvolené) v místních odnožích Traders-Unions, Traders-Councils, socialistických

⁶ *Arrondissement* – okres, který byl základním politickým obvodem francouzské 3. republiky. (pozn. autora)

společností, družstevních organizací atd. Základní jednotka Labour Party se tak skládala z delegátů všech místních sdružení kolektivních členů, kteří dohromady tvořili politickou stranu. Každý z členů výboru se tak stává „významnou osobností“ nikoli díky své osobě, ale díky organizaci, která ho do výboru delegovala. Dalším poddruhem výboru, který je třeba zmínit, je výbor „techniků“, nebo „technokratů“ – ti nejsou vybráni díky svému osobnímu vlivu, ale především díky svým schopnostem, především schopnosti vést volební kampaň. [Duverger 2016: 55]

Nástup všeobecného volebního práva nevedl ve všech zemích k okamžitému zániku systému výborů. Dokud masy nových voličů nedokázaly samy tvořit vlastní organizace s politickým charakterem, působily v dřívějším rámci. Postupný úpadek výborů však není všeobecný. Osobnosti, jejichž vliv pocházel z rodového původu nebo majetku, postupně nahradily zástupci, kteří získali mandát odborových nebo družstevních organizací – systém nepřímých výborů tak do jisté míry omladil organizační strukturu starých politických stran. [Duverger 2016: 57] Lze shrnout, že kádrové strany odpovídají decentralizovaným a slabě rozčleněným stranám, jejichž organizační struktura je založena na základě volebních výborů. [Novák 2011: 555]

Termín „sekce“⁸ označuje základní jednotku méně decentralizovanou než výbor. Sekce na rozdíl od výboru je pouze součástí celku a její samostatná existence je nemožná, naopak výbor může existovat i sám o sobě. Sekci lze definovat jako opak výboru. Zatímco výbor je charakteristický svou uzavřeností a důrazem na kvalitu, sekce se snaží získávat nové členy, zvyšovat jejich počty, rozmnožovat jejich řady. Přestože sekce nepřehlídí kvalitu, klade zásadní důraz na kvantitu, je tedy široce otevřená. Vstup je umožněn takřka každému, kdo o něj projeví zájem. Většina politických stran, ale stanovuje podmínky vstupu, podmínky ručitelství apod. Sekce se na rozdíl od výboru, který sdružuje pouze významné osobnosti, obrací na masy, se kterými se ostatně snaží udržovat kontakt. Výbory fungují především na úrovni okresu, sekce naopak vznikají především na úrovni obce, nebo městské části, či čtvrti ve větších městech. Existují i strany, které umožňují uvnitř sekcí vznik jakýchsi pododdělení pro lepší třídění členů. Pro příklad uveďme organizaci po blocích a po budovách v německé a rakouské socialistické straně. [Duverger 2016: 59-60] Sekce na rozdíl od výboru představuje mnohem početnější skupinu a má také mnohem rozvinutější vnitřní organizaci.

⁷ *County* – správní okres, v němž probíhají volby na hlavní správní místa. (pozn. autora)

⁸ V české odborné literatuře je termín „sekce“ většinou překládán jako „odbočka“ tuto terminologii často používá ve svých textech například Novák. (pozn. autora)

Hierarchie výboru je poměrně jednoduchá, většinou je v něm patrný vliv jedné z významných osobností, jejíž autorita a respekt ostatních ji staví do role neformálního vůdce – v USA tak často výbor vytváří prostředí pro stranické bosse. Přestože ve výborech často existují různé tituly jako: předseda, místopředseda, pokladník, archivář, nebo tajemník, neodpovídají jakékoliv dělbě práce a jedná se spíše o tituly čestné. Opak je realitou sekcí. Jejich hierarchie je jasnější a dělba úkolů přesnější. Vedení většího počtu „straníků“, členů sekce vyžaduje organizované předsednictvo, které tvoří minimálně tajemník, který zajišťuje svolávání schůzí a jejich program a také pokladník, který má na starosti výběr členských příspěvků. Takové předsednictvo je pak nutné vytvořit pomocí nějaké jasně dané procedury, většinou pomocí voleb. [Duverger 2016: 60] Lze říci, že strany mas víceméně odpovídají stranám organizovaným na základě sekcí, které jsou centralizovanější a silněji rozčleněné, než strany zakládající svou organizaci na výborech. [Novák 2011: 555]

Sekce je bezesporu socialistickým vynálezem socialistické strany, které se organizovaly čistě na politickém základě a s formou přímé struktury si zvolily sekce jako základní prvek své organizace. Přijaly ji i některé socialistické strany s nepřímou strukturou. Například v Belgii se stala sekce základní jednotkou socialistů, jejichž zárodkem byla „dělnická liga“ sdružující odboráře, družstevníky a členy vzájemně pojišťovacích společností. Tato struktura oslabovala nepřímý charakter a měla blíže k přímé straně. Bylo přirozené, že socialistické strany si jako svou základní jednotku mnohem častěji zvolily sekci než výbor – byly to první strany, které se snažily vést masy voličů, nabízet jim politickou výchovu a hledat mezi nimi nové politické elity. Formát sekce plně odpovídá těmto třem požadavkům. Je však zřejmé, že socialismus nevyhovoval všem masám. V řadě států se politické strany středu a někdy i pravicové strany snažily transformovat svou strukturu z výborů na sekce. Mnohde tak sekce nahradily výbory jakožto základní organizační jednotka. Tuto taktiku nevolily jen nově vznikající středopravé strany, ale mnohé ze starých konzervativních, nebo liberálních stran. Ve většině konzervativních a centristických stran, které zvolily cestu transformace organizační struktury, je stále patrný vliv systému výborů – schůze jsou méně časté, celková disciplína mnohem slabší. [Duverger 2016: 61]

Třetím typem organizace politických stran je „buňka“, která se od sekce liší dvěma zásadními charakteristikami. Zaprvé, základnou skupiny a zadruhé, počtem členů. Podobně jako výbor má sekce místní základnu mnohem užší než výbor, ale stále geografickou. Buňka má naproti tomu základnu profesní – sdružuje členy ze stejného

pracoviště. Můžeme tak rozeznávat buňky podnikové, dílenské, kancelářské, v úřadě atd. Na bydlišti členů záleží mnohem méně než u sekcí nebo výborů. Podniky často zaměstnávají lidi z odlehlých lokalit a členové buňky tak mnohdy mají i vzájemně odlehlá bydliště, nejextrémnějším příkladem odlehlosti bydliště jsou buňky palubní, které sdružují námořníky na plavbě. Vedle buněk podnikových existují samozřejmě i místní buňky, které sdružují nejčastěji izolované dělníky, nebo sdružují členy politické strany, kteří nepracují v kolektivu – lékaře, řemeslníky, advokáty, obchodníky, průmyslníky, nebo zemědělce. Buňka, která se takto vytváří na geografickém základě, tak připomíná spíše sekci. Rozdíl oproti sekci u geograficky orientované buňky spočívá především v počtu členů a je užší, místo obecných (městských) sekcí můžeme nalézt buňky vesnice či osady, městské čtvrti, ulice nebo dokonce s buňkami domovními. Místní buňky ale mají takřka vždy pomocný charakter a jen doplňují systém podnikových či profesních buněk. [Duverger: 2016: 63-64] Strany založené na buňkách jsou rovněž strany mas, z valné části se jedná o strany komunistické, které pravidelně pořádají čistky. Ty mají za cíl zbavit se pasivních, vlašných nebo podezřelých členů a „kvalita“ se tak opět dostává do popředí před kvantitu. [Novák 2011: 555]

Povaha a velikost buněk jí dává mnohem lepší možnost působit „politicky“ na své členy, než jak je to možné v případě sekce. Buňka je stálá, protože je vytvořená přímo na pracovišti, kde se její členové každodenně setkávají v práci. Při příchodu do práce tak tajemník může snadno členům buňky sdělit hesla, rozdat úkoly a kontrolovat činnost každého z nich. V sekci, která má často několik set členů, nemůže vedení znát ani každého osobně, ani se všemi udržovat stálý kontakt, naopak v buňce o 15 až 20 osobách nepředstavuje kontakt a kontrola ze strany vedení téměř žádný problém. Druhotným jevem pak je, že členové buňky se mezi sebou dobře znají a je tady i pevnější stranická solidarita. Tu ostatně posiluje i profesní charakter, jenž jí poskytuje konkrétní podobu – problémy podniku, pracovní a platové podmínky, atd. [Duverger 2016: 64] Tak jako byly sekce vynálezem socialistickým, jsou buňky vynálezem komunistickým. Přesněji, jsou vynálezem ruské komunistické strany, která je jako základní organizační jednotku vnutila ostatním komunistickým stranám pomocí rezoluce III. Internacionály z 21. ledna 1924: „Těžiště politickoorganizační práce musí být převedeno do buněk.“ Tento přerod organizační struktury se samozřejmě neobešel bez nesnází. [Duverger 2016: 66] Komunistické strany ostatně velmi přísně kontrolují vstup do strany, ještě patrnější je pak tato kontrola u stran fašistických (založených na milicích), která je alespoň co se týče teorie, značně aristokratická. Podle Leninova pojetí

sdužuje komunistická strana „avantgardu – předvoj“, „nejuvědomělejší část“ dělnické třídy. Jedná se tedy o politickou stranu reprezentující samozvaný „revoluční předvoj“, nikoli třídu jako celek. [Novák 2011: 555-556]

Volby buněk jako základních organizačních jednotek mají zásadní vliv na samotné pojetí politické strany. Na místo orgánu, jenž má umožnit co nejlepší výsledek ve volbách, usnadňovat vazbu mezi poslanci a udržovat kontakt mezi poslanci a jejich voliči, je buňka orgánem agitace, propagandy, mobilizace a ilegální činnosti. Pro strany založené na buňkách jsou volby a parlamentní diskuse vedlejším prostředkem jejich činnosti. [Duverger 2016: 71]

Posledním typem základních organizačních jednotek jsou „milice“, jakási „soukromá armáda“. Ty se staly základní organizační jednotkou stran, u kterých je přetržení vazeb mezi politickými stranami a volební a parlamentní činností ještě patrnější než u stran založených na buňkách. Členové milicí jsou řízeni vojenským způsobem, podléhají bojovému výcviku a disciplíně, nosí uniformu a hodnostní odznaky podobně jako vojáci, umí pochodovat pořádkovým krokem s hudbou a prapory v čele a jsou schopni bojovat s protivníky i ve fyzickém boji. Přes svou paramilitární podobu jsou členové těchto skupin stále civilními osobami a až na výjimky nejsou trvale mobilizováni, přesto se musí účastnit častých schůzí a cvičení. V milicích můžeme rozeznat dvě kategorie členů: „aktivisty“ a „záložníky“. Například v hitlerovských Útočných oddílech, známých jako SA, byli aktivisté svoláváni třikrát, až čtyřikrát za týden a téměř každou neděli na propagandistické pochody či „ochranu“ politických schůzí. Naproti tomu „záložníci“, milicionáři nad 35 let, nebo zaneprázdnění výkonem zaměstnání byli sdruženi ve zvláštních oddílech a jejich povinnosti byly mnohem méně náročné. Stejně tak organizace italských „bojových svazů“, založená roku 1921, dělila své milicionáře na *principii* – aktivní složky a *triari* – jakousi domobranu, které byly přiřazovány druhořadé úkoly. [Duverger 2016: 71-72]

Již výše jsme zmínily, že buňka je vynálezem komunistickým, milice je vynálezem fašistických stran. Odpovídá fašistické doktríně, která hlásá nutnost převahy aktivních menšin a nezbytnost násilí, které jim umožní dobytí a udržení politické moci. Milice tyto menšiny organizuje a dává jim prostředky k násilné činnosti. Politická strana, jejíž organizační struktura je založena na milicích, představuje ještě zřetelněji, nástroj určený ke svržení demokratického režimu, a ne „pouze“ k jeho reorganizaci, než politické strany založené na buňkách. Milice však nejsou výsadou pouze fašistických stran, svůj rozvoj prodělaly v organizaci komunistických stran v Evropě po roce 1945 –

i jiné než komunistické strany se účastnily odboje během druhé světové války – ale pouze komunistické strany dokázaly během této doby vytvořit samostatnou vojenskou organizaci, která se po osvobození stala jádrem silných lidových milicí, které pak sehrály významnou roli při převzetí moci komunisty, především pak v poválečném Československu. [Duverger 2016: 73-75] Je třeba připomenout, že základní organizační jednotky nejsou jediné, které se v organizační struktuře politické strany mohou vyskytovat. Jsou to však ty nejdůležitější, na jejichž základě je strana postavena.

Základní organizační jednotky jsou tedy druhým definičním kritériem, na jehož základě je možné rozlišovat politické strany na základě Duvergerovy klasifikace. Výbory jsou základní organizační jednotkou, na jejichž základě jsou postaveny kádrové strany. Naopak strany mas jsou postaveny na sekcích nebo buňkách, popřípadě na milicích.

1.1.4 Kritérium slabého a silného rozčlenění

Nesmíme zaměňovat silné a slabé rozčlenění a demokratickou strukturu. Slabé rozčlenění může, ale nemusí být demokratické, stejně tak rigidní rozčlenění může a nemusí být demokratické. Je ovšem pravda, že silné rozčlenění s kontrolou mandátů a předpisy pro hlasování podporuje propracovanou demokracii. [Duverger 2016: 79] Nás ale především, ve vztahu k zaměření práce, zajímají faktory, které ovlivňují vznik slabého nebo silného rozčlenění.

Můžeme se zde odvolávat na tradiční rozdíly „národního temperamentu“, jakkoli je tento pojem nejasný a nebezpečný, není zcela bezvýznamný. Nicméně se zdá, že nejdůležitějším faktorem je volební systém. Respektive velikost volebních obvodů. Volba kandidátní listiny ve velkém volebním obvodu nutí místní výbory a sekce vytvořit v obvodu silné rozčlenění, aby se dohodly na sestavení kandidátních listin. Naproti tomu volba jediného kandidáta, která probíhá v poměrně malém jednomandátovém volebním obvodu, nemá tendenci posilovat vazby mezi jednotlivými sekcemi a výbory a nutit je k přijetí silně rozčleněné struktury. Jinými slovy, jednomandátové volební obvody mají tendenci oslabovat rozčlenění politické strany a z každé místní skupiny vytvářet nezávislý celek. Pokud k volebním obvodům s kandidátními listinami přidáme ještě poměrný volební systém a vázané kandidátní listiny, je nutnost silného rozčlenění zjevná. [Duverger 2016: 79]

Dalším velmi významným faktorem, který ovlivňuje míru rozčlenění je povaha základních jednotek politických stran. Podle Duvergera se ukazuje, že mezi silou, nebo slabostí rozčlenění a povahou základních jednotek existuje souběh, který není náhodný. V 19. století byla velká většina politických stran založena na výborech a slabém rozčlenění, stejně tak obě hlavní americké strany jsou dodnes odrazem slabého rozčlenění. Naopak značná většina socialistických a křesťanskodemokratických stran založených na sekcích má zároveň silné rozčlenění. Komunistické strany, které jsou ustavené na základě buněk a fašistické strany postavené na milicích, jsou ještě silněji rozčleněné, přestože mezi nimi můžeme najít různé drobné nuance. [Duverger 2016: 80-81] Z výše uvedeného je patrné, že slabé rozčlenění odpovídá stranám kádrů a silné rozčlenění pak stranám mas. Rozčlenění tady můžeme považovat za další definiční kritérium.

1.1.5 Kritérium vertikálních a horizontálních vazeb

Rozlišení mezi silným a slabým rozčleněním je důležité, ale ne dostačující – poskytuje pouze první klasifikační schéma. Pro přesnější rozčlenění je nutné rozlišovat vertikální a horizontální vazby. Už ze samotného pojmu je zřejmé, že se jedná o způsob komunikace uvnitř struktury politické strany. Vertikální vazba označuje komunikaci mezi organizačními jednotkami různé úrovně (např.: místní – okresní, okresní – krajské, krajské – centrální). Jde především o koordinaci (a komunikaci) z centra směrem dolů. Horizontální vazby naopak označují komunikaci mezi jednotkami stejné úrovně. Vertikální vazby přivedla k dokonalosti komunistická strana. I fašistické strany udržují propracovaný systém vertikálních vazeb. Mechanismus vertikálních vazeb je jednak velmi dobrým prostředkem k udržování homogenity strany, ale umožňuje jí také poměrně snadno přejít k tajné formě činnosti. [Duverger 2016: 82-84]

Nelze proti sobě stavět politické strany s čistě horizontálními a čistě vertikálními vazbami, nýbrž strany s vertikálními vazbami a smíšenými vazbami (vertikální i horizontální vazby). Horizontální vazby pak dosahují maximálních rozměrů u slabě rozčleněných stran, kde se vytvářejí na dvou úrovních: na úrovni vedoucích činitelů a na úrovni členů. V silně rozčleněných stranách mají horizontální vazby mnohem slabší postavení a výjimečný charakter. Přesto představují hlavní rozčlenění nepřímých politických stran, především v podobě kontaktů mezi vedoucími pracovníky základních skupin. V přímých stranách mají horizontální vazby svůj značný význam jako prostředky k ovládnutí přidružených organizací, nebo k infiltraci jiných politických stran, nebo paralelních organizací.⁹ Tyto vazby zůstávají velmi často skryté, různé kulturní, sportovní kluby, fronty jsou oficiálně na straně nezávislé, ale ve skutečnosti jsou všechna vedoucí místa v jejich rukách. [Duverger 2016: 84-86] Systém vertikálních a horizontálních vazeb můžeme najít jak u stran kádrových, tak u stran mas a často souvisí se stupněm a podobou centralizace dané politické strany. Z výše uvedeného je také patrné, že je nutné rozlišovat horizontální vazby na „interní“ a „externí“. Externí horizontální vazby využívají takřka všechny politické strany k ovládnutí svých přidružených organizací. Naopak převládající horizontální vazby jsou charakteristické

⁹ Je dobře známé, jak dovedně dokázala KSČ v Československu využívat „vnějších“ horizontálních vazeb k infiltraci a ovládnutí ostatních stran národní fronty, ale i přidružených organizací, spolků, ale i veřejných institucí a ozbrojených sborů před únorem 1948. Ostatně i po převzetí moci využívala KSČ těchto horizontálních vazeb jako jeden z prostředků ke kontrole společnosti a udržení se u moci. (pozn. autora)

pro kádrový typ strany. Převaha vertikálních vazeb je pak typická pro masové strany, což je kritérium na základě horizontálních a vertikálních vazeb.

1.1.6 Kritérium centralizace a decentralizace

Vertikální vazby se často zaměňují s centralizací a horizontální vazby s decentralizací. Přestože se tyto pojmy v mnoha směrech překrývají, spočívají na různých základech. Vertikální a horizontální vazby označují způsob koordinace základních jednotek politické strany, centralizace a decentralizace se vztahují k rozdělení moci na jednotlivých stupních řízení. Centralizace a decentralizace mají mnoho různých podob. Lze rozeznat čtyři hlavní druhy decentralizace: lokální, ideologickou, sociální a federální. Lokální decentralizace odpovídá obecnému pojetí termínu decentralizace – místní vůdci politické strany pocházející z místní báze, mají rozsáhlé pravomoci, centrum na ně má jen malý vliv a rozhodnutí činí oni sami. Je třeba připomenout, že lokální decentralizace se často vyskytuje společně se slabým rozčleněním.¹⁰ Ideologická decentralizace má odlišný charakter, spočívá v tom, že v politické straně existuje autonomie různých názorových „proudů“ či „tendencí“ a každé z nich se umožňuje podíl na řídicích orgánech strany, popř. se jim dovoluje mít vlastní organizace. Téměř všechny přímé socialistické strany zavedly ideologickou decentralizaci a „tendence“ v nich měly a někde dodnes mají silnou organizaci.¹¹ Někdy ideologická decentralizace napomáhá rozrůzněnosti struktur politické strany. Sociální decentralizace spočívá v tom, že se v politické straně organizuje každá ekonomická kategorie zvlášť (střední stav, zemědělci, dělníci atd.). Každá z těchto korporativních skupin získává značnou moc. Sociální decentralizaci nejčastěji nalezneme u nepřímých křesťansko-demokratických (katolických) stran. Podobně jako u ideologické i sociální decentralizace může do politických stran vnášet hluboký rozkol, který může vyústit až v rozpad politické strany. V některých případech se federální struktura státu odráží ve federální struktuře politických stran.¹² [Duverger 2016: 86-88] Zbývá ještě určit, které faktory ovlivňují decentralizace politických stran.

Kromě vědomého záměru přijmout ten nebo onen systém vzhledem k jeho účinnosti, popř. doktrínám politické strany a specifických okolností, můžeme určit několik obecných faktorů. Prvním z nich je vliv historie – mechanismus geneze politické strany hraje určitou roli ve stupni decentralizace. Jak už jsme zmínili výše,

¹⁰ Např. americké politické strany. (pozn. autora)

¹¹ Českoslovenští komunisté byly až do své „secese“ 1921 radikální tendencí sociálních demokratů. (pozn. autora)

¹² Např. decentralizovaná struktura německé CDU, která je unií „spolkových“ křesťansko-demokratických stran. [Dvořáková a kol. 2008: 215-216]

strany vzniklé v parlamentním a volebním cyklu mají obvykle decentralizovanější strukturu, než strany vzniklé mimo volby a parlament z podnětu centra nikoli z iniciativy základny. Významným se také zdá způsob financování, v kádrových stranách jsou jednotlivé výbory bohatší než centrum, a tudíž více nezávislé než v masových stranách, kde „drží pokladnu“ centrum a jednotlivé sekce jsou financovány pomocí subvencí z centra. Jistý vliv má i volební systém. Systém FTPT s jednomandátovými volebními obvody už ze své logiky napomáhá spíše decentralizaci, stejně tak poměrný volení systém s vázanými kandidátními listinami napomáhá spíše stranické centralizaci. [Duverger 2016: 92-94] Může se tedy konstatovat, že masové strany jsou centralizovanější než strany kádrové. Pro účely této práce budeme používat pro kritérium centralizace a decentralizace zkrácené označení „distribuce moci“.

1.1.7 Kritérium vztahu stranických funkcionářů a parlamentní reprezentace

Rozdíl mezi parlamentní reprezentací a stranickými lídry koresponduje s rozdílem, který je mezi voliči a členy politické strany – členové parlamentu zastupují voliče – lídři jsou zástupci stranické členské základny. Problematika jejich vzájemného vztahu má velkou důležitost. Demokracie do značné míry vyžaduje, aby měli parlamentní zástupci přednost před stranickými lídry a voliči před členy politické strany. V praxi se ale často děje opak, v mnoha politických stranách je patrná tendence přinejmenším ovlivňovat parlamentní reprezentaci strany podle přání militantních členů. [Duverger 2016: 208] Podle Duvergera je tedy klíčový rozpor mezi držiteli veřejných funkcí a vedoucími představiteli politických stran v otázce, čí zájmy je třeba v první řadě reflektovat.

Otázka koho vlastně parlamentní zástupci reprezentují, neexistovala, dokud poslanci v praktické rovině reprezentovali především sami sebe, odtud také pochází Neumannovo označení pro kádrové strany: „strany individuální reprezentace“. [Neumann 1956a: 47] Tento rozpor v sobě skrývá ještě hlubší otázku, totiž koho vlastně parlamentní zástupci reprezentují. Schmitt chápe dobu s omezeným volebním právem tak, že poslanci reprezentovali v ideové rovině celý národ. [Mertl 1931: 22]

Duverger pokládá za obecné pravidlo, že je ve stranách se slabou strukturou a vysokým stupněm decentralizace, převaha parlamentní reprezentace nad stranickými lídry. A vidí tento jev jako určitý charakteristický stupeň vývoje politických stran a určité sociální struktury. Podle Duvergera platí toto pravidlo pro politické strany, jejichž fungování vystihuje nejlépe pojem „caucus“¹³, a které jsou konzervativní nebo středové. Výlučné postavení parlamentní reprezentace a dalších držitelů veřejných funkcí plyne z charakteru stranické aktivity, která se soustřeďuje na účast ve volbách. Vzhledem k tomuto jednoznačnému zaměření strany neexistuje nikdo, kdo by mohl být „vyzivatelem“ držitelů veřejných funkcí. Stranická administrativa je pro takovýto úkol příliš slabá. Strukturální podmínky v organizaci strany tedy vznik konfliktu neumožňují. [Zetková 2016: 16] Nicméně sám Duverger uvádí výjimky, kdy jeho pravidlo o koincidenci slabé struktury decentralizované organizace a středopravé orientace na

¹³ Caucus je nejčastěji definován jako schůze místních představitelů politické strany, jejímž cílem je buď výběr kandidátů pro nadcházející volby, nebo rozhodnutí důležité politické otázky, podle Duvergera je takováto podoba schůzí typická pro kádrové strany. [Duverger 1965: 17-23]

jedné straně a převaha parlamentní reprezentace na druhé straně neplatí. Příkladem mohou být centralizované britské politické strany konce 19. století s významnou převahou držitelů veřejných funkcí, nebo americké politické strany stejného období s kolísavou převahou volených představitelů a stranických „bossů“ v závislosti na tom, zda stranickou strukturu vede kongresman nebo nikoli. Jako poslední příklad Duverger uvádí francouzské lidové republikánské hnutí, centralizované, založené na místních sekcích, a přesto s velkým vlivem držitelů veřejných funkcí. Převahu parlamentní reprezentace v tomto případě vysvětluje jako výsledek nastavení stanov strany, které ve snaze minimalizovat vliv některých – levicových – proudů uvnitř strany zabezpečovaly převahu držitelů veřejných funkcí ve stranických orgánech. [Duverger 1965: 186-187]

Z logiky věci bychom mohli usuzovat na jasnou dominanci stranických funkcionářů u stran reprezentujících „méně privilegované“ vrstvy. Duverger ale popisuje psychologickou rovinu vztahu mezi parlamentní reprezentací stranickými lídry, která nedovolí, aby se v případě politických stran se širokou centralizovanou organizací vychýlila rovnováha na jednu, či na druhou stranu. Jedná se tedy o jakési rozdělení moci mezi stranickými lídry a parlamentní reprezentací. [Duverger 1965: 190] Tento stav tedy můžeme označit jako stálou rivalitu mezi oběma skupinami.

Neshody mezi stranickými lídry a představiteli strany ve veřejných funkcích úzce souvisí s ideologií strany. Duverger několikrát upozorňuje na silné tendence k neshodám mezi parlamentní reprezentací strany a militantními straníky, tedy aktivisty, kteří představují nejradikálnější stanoviska strany. Parlamentní reprezentace se ve srovnání s nimi stává umírněnější především z důvodu, že se cítí být spíše reprezentací voličů, kteří jsou také umírněnější než právě aktivisté. Dále také proto, že práce v parlamentu jim poskytla nové zkušenosti, které podle Duvergera vedou k názorovému posunu. Naopak militantní straníci jsou k svým zástupcům v parlamentu mnohdy velmi kritičtí, nejedná se jen o názorový střet, ale i o střet sociální, poslanci ač vzešli z poměrů dělnické třídy se stávají v očích aktivistů příslušníky „privilegované“ střední třídy. Nejde zde jen o finanční situaci obou skupin, ale i způsob života, který poslance a aktivisty rozděluje. Navíc se řadoví straníci obávají korumpování svých představitelů ve veřejných funkcích. Existuje zde tedy zdroj konfliktu jako jedna z podmínek vzniku rivality mezi stranickými lídry na jedné straně a parlamentní reprezentací na straně druhé. [Zetková 2016: 17-18]

Duverger se poměrně podrobně věnuje prostředkům¹⁴, které používají oba „tábory“ v boji o převahu, nebo k udržení statu quo. Zároveň je třeba si uvědomit, že se oba tábory v praxi překrývají. Toto pohlcování parlamentní reprezentací je podle Duvergera jedním ze způsobů jak se vyhnout podřízení parlamentní reprezentace straně. Jistý vliv pak přikládá jmenovitě odborům a doslova hovoří o „systému brzd a protivah“, ze kterého vzniká rivalita mezi poslanci a stranickými vůdci, kteří zastupují aktivisty. Pozice obou skupin kolísá podle strany a období. [Zetková 2016: 19] Podle Duvergera můžeme obecně říci, že strany spojené s odborovými organizacemi odolávají mnohem úspěšněji vlivu parlamentní reprezentace než jiné, především protože organizace odborů umožňuje zapojení mocné vnitřní hierarchie schopné soupeřit s parlamentní reprezentací a odmítnout tak, jak pohlcení, tak duální statut. [Duverger 1965: 196]

Posledním možným vztahem mezi stranickým vedením a parlamentní reprezentací je úplná převaha stranických lídrů nad poslanci. Duverger tuto podobu přisuzuje výhradně komunistickým a fašistickým stranám. Už z ideologické proklamace druhé internacionály je patrná pozice poslance v komunistické straně, kdy je poslanec „stranickým agitátorem vyslaným mezi nepřítelé, aby plnil stranická rozhodnutí“. Plné podřízení poslanců komunistických parlamentních klubů vedení strany a jejich bezvýhradná orientace na revoluční cíle byla jednou z 21 podmínek přijetí strany do Komunistické internacionály.¹⁵ Komunistické strany udržují své poslance v podřízené pozici díky dvěma skupinám faktorů. Za prvé, opatření, které může strana realizovat sama díky své struktuře a zadruhé faktory působící ve prospěch stranického centra, ale existující mimo rámec strany. Mezi tyto vnější faktory patří podle Duvergera např. poměrný volební systém s vázanými kandidátními listinami. Další externí faktory souvisí s obecným postavením poslanců v dané zemi a mírou jejich závislosti na parlamentním klubu. [Zetková 2016: 21]

Jako podstatně „užitečnější“ faktory se jeví vnitřní opatření politických stran, které si samy komunistické strany pro tyto účely vytvářejí. Jedním z nejefektivnějších se jeví ekonomické podřízení poslanců, kdy jsou poslanci nuceni odvádět plat straně, která jim pak větší, či menší část, mnohdy v závislosti na míře konformity jejich

¹⁴ Podrobně k prostředkům „boje“ o převahu mezi stranickými lídry a parlamentní reprezentací Duverger (1965), nebo Zetková (2016). (pozn. autora)

¹⁵ SOVADINA, Jiří. *21. Podmínek pro přijetí do komunistické internacionály*. [Moderní dějiny] publikováno 2.8.2009, aktualizováno 27.3.2012 [Cit. dne 27.1.2017] Dostupné z [www: http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/21-podminek-pro-prijeti-do-komunisticke-internacionaly-1920/](http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/21-podminek-pro-prijeti-do-komunisticke-internacionaly-1920/).

chování, zpět vyplácí.¹⁶ Duverger vidí známý stranický prostředek kontroly parlamentní reprezentace ve formě „bianco rezignace“ jako přeceňovaný. Jako mnohem spolehlivější metoda se podle Duvergera jeví systematické vykořeňování parlamentních reprezentantů. [Duverger 1965: 199] Nicméně je třeba připomenout dobře známou realitu 1. ČSR, během jejíž existence takřka všechny významné politické strany té doby využívaly „bianco rezignace“ pro vynucování hlasovací disciplíny v parlamentu.

Shrneme-li výše uvedené do podoby definičního kritéria, pak můžeme říci, že pro kádrové strany je typická převaha parlamentní reprezentace nad stranickými lidry popř. jejich vzájemná rivalita. Naopak masové strany se pohybují v prostoru od rivality až po naprostou převahu stranických funkcionářů nad parlamentní reprezentací. U obou typů stran je tento vztah ovlivněn i ostatními faktory jako například úrovní centralizace, strukturou atd.

¹⁶ Tradici „přepouštění“ části svého poslaneckého příjmu zůstala dodnes věrná KSČM. Například v letech 2008 a 2009 dosahovala výše finančních darů od poslanců a senátorů KSČM více než 80% všech finančních darů straně, v roce 2010 tento podíl klesl na 65%. [Zpráva ÚV KSČM o hospodaření KSČM mezi VII. a VIII. sjezdem KSČM]. (pozn. autora)

1.1.8 Kritérium členství

„Rozdíl mezi stranami kádru a stranami mas nespočívá v jejich velikosti, v počtu jejich členů: nejde o rozdílný rozměr, ale o rozdílnou strukturu.“ [Duverger 2016: 97] Sám Duverger se přesto velmi rozsáhle a podrobně věnuje členům¹⁷ a členství v politických stranách. Pro naše účely zde krátce vyložíme rozdíl mezi formami členství.

Podoba členství úzce souvisí se strukturou politické strany, tedy s tím, zda se jedná o stranu přímou či nepřímou, ostatně právě toto kritérium je postaveno na tom „kdo“ je členem politické strany. Stejně tak můžeme členství označit za přímé – individuální a nepřímé – kolektivní. Kolektivní členství plyne z individuálního členství v některé z organizací, které tvoří nepřímou strukturu politické strany.

Pro naše účely stanovení kritéria na základě členství je nejdůležitější „forma“ členství v politické straně. Tedy zda strana formálně upravuje samotné členství. Již výše jsme zmínili, že existují strany, kde je vstup do strany formální procedurou a vědomým aktem a zájemce o vstup musí projít určitou procedurou a splňovat kritéria vstupu, což odpovídá stranám masovým. Naopak v kádrových stranách je vstup do strany spíše jakousi mlčenlivou kooptací a většinou není nijak formalizovaný – člen nevlastní stranickou legitimaci. [Duverger 2016: 97-113] Můžeme tedy říci, že podoba členství v kádrových stranách je neformální, a to jak procedurou přijímání členů, tak jejich samotným „členstvím“, naopak masové strany zavádí jasnou formální proceduru přijímání nových členů, stranické legitimace, členské poplatky a tedy i evidence členů.

¹⁷ Podrobně k problematice členů politických stran Duverger (2016: 95-147). (pozn. autora)

1.2 Definice kádrové a masové strany

Na základě výše vyložených kritérií můžeme definovat oba typy politických stran. Vyjdeme přitom z předpokladu, že strana „kádrů“ představuje výchozí bod a strana „mas“ je jeho vývojovým posunem. Stranu kádrů tedy můžeme definovat, jako stranu, která:

1. Vznikla ve volebním a parlamentním cyklu,
2. Je založena na výborech, které jsou její základní organizační jednotkou,
3. Je slabě rozčleněna,
4. Přetrvávají horizontální vazby,
5. Je decentralizovaná,
6. Převažuje u ní parlamentní reprezentace nad stranickými lidry,
7. Neexistuje formalizované členství.

Stejně tak stranu mas můžeme definovat jako stranu, která:

1. Vznikla externě,
2. Je založena na sekcích, nebo buňkách, popř. milicích,
3. Je silně rozčleněna,
4. Horizontální vazby už neexistují, nebo jsou jen „slabým“ doplňkem vazeb vertikálních, popřípadě je strana využívá externě směrem ven k přidruženým organizacím.
5. Je centralizovaná,
6. Převažují v ní straničtí lídři nad parlamentní reprezentací, popřípadě se zde nachází rivalita mezi nimi.
7. Existuje formalizované členství.

V obou případech se jedná o „ideální typy stran“ Struktura obou typů stran může být jak přímá, tak nepřímá (Tabulka 1).

Tabulka 1
Přímá a nepřímá strana

Přímá struktura	Nepřímá struktura
Kádrová/masová strana	Kádrová/masová strana

Zdroj: autor

Pro přehlednost shrneme definici stran do tabulky (Tabulka 2), která je zároveň shrnutím výše vyložených pojmů.

Tabulka 2
Kádrová a masová strana

Kritérium	Kádrová strana	Masová strana
Způsob vzniku	Volební a parlamentní	Externí
Základní organizační jednotky	Výbor	Sekce/buňka/milice
Rozčlenění	Slabé	Silné
Vazby	Převládající horizontální	Vertikální
Distribuce moci	Decentralizace	Centralizace
Vztah stranických lídrů a parlamentní reprezentace	Převaha parlamentní reprezentace	Rivalita/převaha strany nad parlamentní reprezentací
Podoba členství	Neformalizované	Formalizované

Zdroj: autor

Na základě obou tabulek také můžeme postavit typologii politických stran.

1.2.1 Typologie na základě struktury

Kritérium struktury, jak už je ze svého názvu patrné, dělí politické strany na základě podoby jejich vnitřní struktury. Politické strany tak můžeme dělit na strany „přímé“ a „nepřímé“, popřípadě kombinace obou. [Duverger 1965: 5-16] Přímé a nepřímé strany se liší formou členství, zatímco přímou stranu tvoří jedinci, nepřímou stranu tvoří kolektivní členové, jako jsou odbory, družstva, intelektuální spolky apod. Nepřímá struktura politických stran je dnes spíše výjimkou.

1.2.2 Typologie na základě organizace – kádrová a masová strana

Existuje obrovské množství různých typologií, kategorizací, klasifikací¹⁸ politických stran. Ty se mezi sebou liší především důrazem na různá kritéria (mezi tato kritéria patří: organizační, vývojové, ideologicko-programové, poziční¹⁹ a další) použítá při jejich sestavování. [Cabada, Kubát a kol, 2004: 232] Vzhledem k rozsahu a zaměření práce se zde podíváme především na typologie, které úzce souvisí s Duvergerovým přístupem ke zkoumání politických stran.

Typologie na základě vývoje politických stran úzce souvisí s klasifikací na základě struktury a organizace a často jsou obě typologie směřovány, nebo zaměňovány, popřípadě mezi nimi není činěno rozdílu. Klasifikací politických stran založených na vývojovém kritériu je mnoho. Nejčastěji se v odborné literatuře – jak v české tak v zahraniční – uvádí typologie stran podle Duvegera: „kádrové“ a „masové“ strany; dále pak Kirchheimerova „catch-all party“ (strana pro všechny). Někteří politologové doplňují tuto klasifikaci ještě o pokus Katze a Maira o vymezení nového typu politické strany – tzv. „kartelové strany“. [Cabada, Kubát a kol. 2004: 233-234] U kádrových stran se můžeme v odborné literatuře také setkat s názvem „strana notáblů“, nebo „strana individuální reprezentace“. V případě masových stran, pak s názvem „strana sociální integrace“, jedná se v podstatě jen o jiné názvy pro stejné typy politických stran. [Novák 1997: 32-36]

Strana kádrů a strana mas jsou nejstaršími typy politických stran. Rozlišení mezi nimi spočívá především v rozdílné organizaci (nikoli nutně v počtu členů). V historické perspektivě souvisí rozčlenění stran kádrů a stran mas se zaváděním a rozšiřováním všeobecného volebního práva na přelomu 19. a 20. století, kdy tento vývoj vedl právě ke vzniku masových stran. Proto jsou masové strany spojovány převážně s levicí (dělnické, sociálnědemokratické, později také křesťanskodemokratické strany) a kádrové strany naopak s pravicí (buržoazní, konzervativní, liberální a radikální strany). Strany kádrů jsou spíše decentralizované, slabě rozčleněné a jejich základními jednotkami jsou do jisté míry autonomní výbory. Naproti tomu masové strany jsou

¹⁸ Je třeba upozornit, že velké množství přístupů nemusí vždy znamenat jejich reálnou diferenciaci. Mnohdy dochází k jejich křížení, propojování a různému pojmenování stejných jevů. [Cabada, Kubát a kol. :2004]

¹⁹ Poziční kritérium klasifikuje politické strany podle jejich postavení ve stranickém systému. Setkat se zde můžeme s pojmy jako „relevantní strany“, „prosystémové strany“ a „antisystémové strany“ atd. [Cabada, Kubát a kol. 2004: 337] Blíže k tématu stranických systémů a klasifikace politických stran

centralizovanější a jsou organizovány na základě sekcí. [Cabada, Kubát a kol: 2004: 234] Masové strany jsou otevřené členům, kteří jsou prostřednictvím členských příspěvků hlavním zdrojem stranických financí. Kádrové strany usilují především o „kvalitní“ členy – mecenáše, významné osobnosti atd. Vstoupit do kádrové strany je tak mnohem těžší než se stát členem strany masové. [Duverger 1965: 62-71; Novák 2011: 554-556]

Duverger dále rozlišuje „silně“ a „slabě“ rozčleněné strany. Slabě rozčleněná politická strana je složena z víceméně autonomních jednotek, které jsou samostatné, pokud jde o jejich vlastní strukturu a způsob spojení s centrem. Naopak silně rozčleněná strana je přesně strukturovaná, tak aby se – pokud možno – všechny její prvky mohly účastnit stranických událostí. [Cabada, Kubát a kol. 2004: 232-233]

Pro správné určení a rozčlenění je nutné operovat s pojmy „vertikálních“ a „horizontálních“ vazeb a „centralizace“ a „decentralizace“. Vertikálně uspořádaná politická strana omezuje, či přímo nedovoluje vzájemnou komunikaci mezi stranickými jednotkami stejné úrovně. Místo toho zde převládá komunikace mezi centrem na lokální strukturu, především z centra směrem dolů. Horizontálně uspořádaná politická strana komunikaci mezi jednotkami stejné úrovně umožňuje. [Duverger 2016: 82-86] Rozdělení na základě centralizace a decentralizace je podobné, ale vychází z jiných základů.

Zatímco vertikální a horizontální uspořádání je způsob, jakým jsou jednotlivé prvky politické strany koordinovány, centralizace a decentralizace vyjadřuje způsob distribuce moci uvnitř strany. Můžeme najít čtyři typy decentralizace. Místní decentralizace znamená, že lokální straničtí vůdci mají značnou autonomii rozhodování, které stranické vedení nemůže takřka ovlivnit. Ideologická decentralizace umožňuje názorovou diferenciaci uvnitř strany.²⁰ Sociální decentralizace zavádí možnost organizovat se uvnitř strany různým sociálním skupinám. Federální decentralizace odráží federální strukturu státu, ve kterém politická strana působí. [Duverger 1965: 40-60; Novák 1990: 24-26] Vnitřní uspořádání úzce souvisí s kádrovým a masovým typem politických stran. [Cabada, Kubát a kol. 2004: 233]

na základě pozičního kritéria např. Sartori (1976), Novák (1997), nebo Cabada, Kubát a kol. (2004, kap. 10). (pozn. autora)

²⁰ Pokud politická věda hovoří o ideologických platformách, názorových prouděch, „konzervativních“ a „progresivních“ křídlech apod. politických stran, souvisí to vždy právě s ideologickou decentralizací. Rozdíl oproti ideologicky centralizovaným stranám spočívá v tom, že politické strany ideologicky decentralizované se nesnaží aktivně potlačovat svou názorovou různorodost. (pozn. autora)

Duverger a jeho klasifikace stran na kádrové a masové otevřela půdu pro další autory, kteří navrhli řadu dalších typů politických stran jako je Kirchheimerova strana pro všechny „catch-all party“²¹. Podle něj měla catch-all party nahradit stranu masovou. Kirchheimer se domnívá, že evropské politické strany se budou více zajímat o přilákání voličů než o obranu ideologických schémat. Vycházel především ze svého skepticismu k politickým ideologiím jako takovým a jejich umenšené roli v politice po druhé světové válce. To vše politické strany přinutí změnit volební strategii a způsob vnitřní organizace a působení na voliče. [Kirchheimer 1966: 177-200]

Dalším takovým typem je Kartelová strana, kterou navrhli politologové Katz a Mair a má být dalším stupněm v jejich vývoji od 70. let 20. století. Pro strany kartelu je klíčový voličský hlas, a to i na úkor vlastních členů – může tak dojít až ke stírání rozdílů mezi členem a nečlenem. Kartelová strana je ve svém působení velmi profesionální, včetně využívání externích zdrojů jako jsou marketingové agentury pro volební kampaně. Vnitřní organizace kartelových stran je stratarchická – centrální i lokální elity disponují značnou autonomií. [Katz, Mair 1995: 5-28] Model kartelové strany je některými politology vnímán jako zajímavá hypotéza, která se zatím neuplatňuje v praxi, jiní hovoří o reálném bodě ve vývoji politických stran. [Cabada, Kubát a kol. 2004: 236] Podobně jako v případě Kirchheimerova konceptu catch-all party se k modelu kartelové strany staví Fiala skepticky. [Fiala, Strmiska 1998: 87-89]

Jako další typ politické strany můžeme uvést „kategoriální strany“ a dále „protestní strany“, které reagují na kartelizaci stranického systému.²² Koncept kategoriálních stran rozvinul Bréhier. Odkazoval na Bondela, který rozlišoval mezi skupinami „podporujícími“ specifický požadavek a skupinami „hájícími“ souhrn zájmů určité sociální skupiny. [Bondel 1968: 183-203] Právě do druhé kategorie – skupiny hájící souhrn zájmů – řadil kategoriální strany, tedy např. strany hájící zájmy důchodců apod. [Novák 2011: 557]

Hopkin a Paolucci (1999) zavedli do politologie termín „podnikatelské strany“ (business-firm party). Podnikatelské strany většinou zakládají bohatí podnikatelé, často se jedná o „strany jednoho muže“ Nejznámějšími příklady jsou Berlusconiho Forza

²¹ Termín atch-all party je v české odborné literatuře překládán různě – univerzální strana (Klíma), všelidová strana (Fiala). V zahraniční odborné literatuře se lze nejčastěji setkat s terminologickými ekvivalenty jako volební strana, nebo strana voličů. Název strana pro všechny používá převážně Novák. Pro naše účely budeme používat termín catch-all party, popřípadě catch-all strana. (pozn. autora)

²² Podrobně k problematice stranických systémů Sartori (1976), nebo Kunc (2000). (pozn. autora)

Italia a Suarezova UCD – na jejichž studiu nakonec Hopkin a Paolucci svůj koncept vybudovali. [Hopkin, Paolucci 1999: 307-339]

Panebianco hovoří o „volebně profesionálních“ stranách (electoral-professional parties). Vychází především z tvrzení, že politické strany si najímají profesionální marketingové agentury pro předvolební kampaně. Dále pak přidává několik znaků, které mají kategorii profesionálně volebních stran odlišit: minimální vliv velikosti členské základny, převaha kariéristů, ideologická pružnost atd. [Panebianco 1998] K modelu volebně profesionální strany se staví kriticky Novák. Podle jeho názoru je sporné, zda můžeme tuto kategorii považovat za určitý nový typ politické strany.²³ Podle Nováka je možné, že se spíše jedná o označení postupujícího obecnějšího trendu, který postihuje stále více politických stran, které se od sebe jinak mohou velmi lišit. [Novák 2010: 557] Takřka všichni pozdější autoři zabývající se politickými stranami navazují ve svých výzkumech právě na Duvergerovu základní typologii.

²³ Náš názor se spíše ztotožňuje s Novákem. Panebiancův přínos může být o to cennější, protože se mu podařilo vystihnout obecný trend, který ovlivňuje všechny politické strany současnosti. (pozn. autora)

2 Analytická část

Výzkumný vzorek předkládané práce budou tvořit strany tzv. „pětky“ tedy strany, které hrály během první republiky nejvýznamnější roli v její politice a v jejím stranickém systému. Strany zvolené pro zkoumání navíc reprezentují pět hlavních politických proudů, které formovaly praktickou politiku během tohoto období a mnohé z nich navazovaly na české politické strany v habsburské monarchii.

Sledované politické strany jsou podrobovány kritériím, která jsme vyložili výše, přičemž největší důraz z hlediska analýzy je kladen, v „duvergerovském“ duchu na jejich vznik a organizační strukturu, kterou přijaly. Politické strany neexistují ve vzduchoprázdnu, proto zde přikládáme i krátkou kapitolu věnovanou kontextu stranických systémů, ve kterých strany působily.

2.1 Kontext stranických systémů

Zrod a vývoj stranictví a stranického systému v českých zemích v habsburské monarchii je obtížně uchopitelné téma, které je rozsáhlé a značně diferencované časově i prostorově a jeho samotné zmapování ještě není zcela dostatečné.

S přihlédnutím k specifickým okolnostem habsburské monarchie lze konstatovat, že se formování politických stran v českých zemích nevymykalo obecným vývojovým trendům politického stranictví jinde v Evropě. Specifikem habsburské monarchie bylo především to, že první strany (v případě Čechů Národní strana, v případě Němců Deutschliberale Partei) vznikaly na nacionálním základě. [Malíř 2004: 18-19] Můžeme tedy usuzovat, že prvním štěpením, na jehož základě vznikly tyto „celonárodní“ strany, bylo štěpení centrum – periferie²⁴. Dělení na pravici a levici, ve smyslu štěpení „vlastníci – pracující“ se pak utvářelo sekundárně v rámci jednotlivých „národních“ stranických systémů. Určitou výjimkou z tohoto pravidla představují sociální demokraté, kteří se snažili o vytvoření jediné sociálnědemokratické politické strany pro celé předlitavsko.

Stranický systém se v českých zemích vytvářel postupně od šedesátých let 19. století a postupně se zde vytvořilo pět politických táborů, respektive ideologických rodin (Národněliberální tábor, Katolický tábor, Sociálnědemokratický tábor, Agrární

²⁴ Blíže k teorii štěpících linií Lipset-Rokkan (1967). (pozn. autora)

tábor a Národněsociální tábor)²⁵. Proces vzniku stran a jejich systému se prosazoval s ohledem na stupeň politické a nacionální mobilizace v jednotlivých národních společnostech svým vlastním tempem. [Urban 1982: 173-192]

Přes všechny rozdíly a posuny byly v období let 1907-1914 v českých zemích položeny základy stranického systému, na jehož základě se vytvořil stranický systém první republiky. [Malíř 2004: 34] Systém politický stran během tohoto období byl charakterizován existencí pěti výše zmíněných politických táborů a stejně jako v případě habsburské monarchie i v československé republice hrálo prim „národnostní štěpení“ a dělení na pravici a levici bylo „skryto“ až za ním. Pokud se podíváme na volební výsledky jednotlivých politických stran, nalezneme v roce 1920 čtrnáct politických stran zastoupených v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění Republiky československé. [Harna 2004a: 550] Podle našeho názoru bychom měli stranický systém první republiky z hlediska klasické Sartoriho klasifikace stranických systémů²⁶ řadit k extrémnímu pluralismu. Kunc ale i jiní autoři označují realitu první československé republiky za „partitokracii“ [Kunc 2000: 177-178] především v souvislosti s tzv. pětkou, tedy se stranami, které jsou zkoumány v této práci.

²⁵ Každá ze zkoumaných politických stran v této práci je reprezentantem jednoho z těchto ideologických táborů. (pozn. autora)

²⁶ Blíže ke stranickým systémům Sartori (2005), popř. Novák (1997). (pozn. autora)

2.2 Sociální demokracie

2.2.1 Vznik

Sociálnědemokratické strany se vytvářely v druhé polovině 19. století a počátkem 20. století po celé Evropě jako hlavní politická organizace dělnického hnutí. [Kořalka 2004: 213] Vznik sociálně demokratického hnutí ve střední Evropě nebyl ve srovnání se západní Evropou příliš opožděn. Nejvýznamnější roli v habsburské monarchii hrálo německé sociálnědemokratické prostředí. V kontextu Rakouska-Uherska se reprodukovaly spory mezi přívrženci revolučního a umírněného pojetí marxismu. Význam sociálních demokratů ale nebyl tak velký jako v západní Evropě, především díky nižšímu stupni industrializace. Určitou výjimkou v tomto ohledu byly krom dědičných zemí rakouských a Budapešti také země koruny české. [Hloušek-Kopeček 2010: 33] Vznikající dělnické hnutí ve Vídni po přijetí spolkového zákona 1867 dokázalo spojit politickou podporu demokratického velkoněmeckého hnutí s porozuměním pro jazykové potřeby dělníků jiných národností. Ve stejné době zahrnovalo demokratické křídlo českého národního hnutí na velkých táborech lidu²⁷ také pražské dělnické předáky, kteří založili v Praze a okolí více než dvacet podpůrných spolků odborového charakteru. [Kořalka 2004: 213] Mechanismus vzniku strany tak v prvních letech odpovídal spíše mechanismu typickému pro kádrové strany, tedy geneze zdola, byť mimo volební a parlamentní cyklus.

Charakter středoevropských sociálních demokracií byl ovlivněn západními a především pak německými vzory (v českém případě pak měly silný vliv i příklady francouzské pařížské komuny)²⁸. Specifickým ideologicko-programovým rysem středoevropského sociálnědemokratického hnutí před rokem 1918 byla národnostní otázka. [Hloušek-Kopeček 2010: 34] Česká, respektive Československá²⁹ sociální demokracie vznikla jako autonomní organizace uvnitř pololegální Rakouské dělnické strany, ustavené na sjezdu v Neudörflu v dubnu 1874 a čeští delegáti na něm prosadili zařazení požadavku na sebeurčení národů do schváleného programu strany. [Šmeral

²⁷ Blíže k táborům lidu např. Urban 1982. (pozn. autora)

²⁸ Podrobně k francouzskému vlivu na českou politiku, ale i společnost: Horská 1996, popř. Urban 1982. (pozn. autora)

²⁹ Pojem „československý“ na rozdíl od pojmu „český“, který byl chápán především teritoriálně ve vztahu k Čechám jako zemi, odkazuje na snahu sdružit v jedné organizaci dělníky českého jazyka a národnosti nejen z Čech, ale také z Moravy, Slezska a Dolních Rakous, především pak z Vídně. [Kořalka 2004: 214] (pozn. autora)

1909: 17-83] Právě tento sjezd je mezníkem v mechanismu vzniku, kdy se mění „živelný“ vznik zdola na rozhodnutí z centra, tedy na mechanismus vzniku charakteristický pro strany masového typu. Právě od tohoto sjezdu také můžeme hovořit již o politické straně, nikoli jen o dělnickém hnutí, které usiluje o vytvoření vlastní politické strany.

Čtyři roky na to se ve spolupráci s celorakouským vedením³⁰ strany konal na pražském předměstí v Břevnově ilegální sjezd, na kterém byla v dubnu 1878 ustavena *Socialistická československá strana v Rakousku* jako autonomní součást celorakouské sociální demokracie. Od brněnského sjezdu 1887 (s pořadovým číslem 1) se používal pro stranu oficiální název *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, který se používal až do prosince 1918.³¹ Svě postavení jako autonomní organizace v rámci celorakouské sociální demokracie upevnili čeští zástupci v prosinci 1888 na sjezdu v Haimfeldu, kde byla také celorakouská sociální demokracie³² ustavena. Sjezd uznal tři české dělnické časopisy (Hlas lidu, Rovnost, Nový věk svobody) za tiskové orgány strany. [Zahálka 1890] Postavení české sociální demokracie v rámci celorakouské strany pak bylo formálně potvrzeno přijetím organizačního řádu na 2. sjezdu v Českých Budějovicích v roce 1893. Rakouská sociální demokracie pak byla o čtyři roky později definitivně federalizována na 6. sjezdu ve Vídni vytvořením šesti rovnoprávných sociálnědemokratických stran – německé (v Rakousku), československé, polské, rusínské, slovinské a italské. Jejich zástupci pak tvořili společný výkonný výbor. Spolupráce mezi jednotlivými „členskými“ stranami se postupně rozvolňovala a definitivně zanikla v letech 1910-1912. [Kořalka 2004: 213-214] Nejpozději od roku 1912 tak můžeme hovořit o samostatné „české“ sociální demokracii.

Během prosince 1918 pak došlo k řadě stranických sjezdů, jejichž výsledkem byl vznik Československé sociální demokracie. Ta vznikla transformací a změnou názvu Československé sociálně demokratické strany dělnické a sloučením s Českou sociálně demokratickou stranou v Rakousku a Slovenskou sociálně demokratickou stranou Uherska. Pro Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou se vžila zkratka ČSDSD, strana změnou svého názvu a sloučením se slovenskými

³⁰ Sídlo celorakouské sociální demokracie se nacházelo v Liberci. (pozn. autora)

³¹ *Protokol o sjezdu dělnictva československého 25. – 26. prosince 1887 v sále lužánském v Brně.* Brno 1888.

³² Úplný název celorakouské sociální demokracie zněl v českém překladu: Sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku. (pozn. autora)

sociálními demokraty reagovala na vznik nové státní entity a stala se první celostátně působící stranou v novém československém státu. [Kuklík 2004: 683]

2.2.2 Organizace a základní jednotky

Sociálně demokratické strany v habsburské monarchii vznikali v politicky nepříznivých podmínkách, kdy rakouské soudy a úřady považovaly šíření socialistických myšlenek včetně samotného názvu „sociální demokracie“ za státu nebezpečné. Pronásledování aktivních účastníků dělnického hnutí ze strany policie a soudů v letech 1881-1882 provázené vnitřními boji mezi radikálními a umírněnými stoupenci sociální demokracie, téměř úplně rozvrátilo tehdejší slabé organizační základy strany. [Kořalka 2004: 220]

Vzestup dělnického hnutí v širším rozsahu přišel až po hainfeldském sjezdu a oslavách 1. máje 1890, to si vynutilo řešení organizační struktury strany. Jen v roce 1890 bylo v Rakousku založeno přes sto nových dělnických spolků, především ve Vídni, v zemských hlavních městech a průmyslových centrech. [Horáček 1933: 155] Spolu se zavedenými vzdělávacími a odborovými spolky vystupovaly jako jeden z hlavních základních prvků sociálnědemokratické strany také spolky politické. Politický dělnický klub pro Prahu a okolí, existující od roku 1884, získal roku 1890 souhlas úřadů s přejmenováním na Politický klub dělnický v Čechách. Na Moravě existoval politický klub v Brně a Prostějově. Druhý sjezd celorakouské sociální demokracie roku 1891 pak přijal usnesení, aby v každé zemi existoval pouze jeden politický dělnický spolek. [Kořalka 2004: 221] Usnesení o počtu politických klubů tak jen potvrzovalo jejich rostoucí vliv na podobu strany a stalo se tak de facto prvním krokem k přijetí organizační struktury masové strany, protože poprvé bylo vyšším orgánem zasaženo do podoby organizační struktury na nižší úrovni.

Jedním z prvních kroků v procesu přechodu na organizaci masové strany bylo vyhlášení akčního programu výstavby sociálnědemokratické strany v Čechách pro dělníky české národnosti, který přijala v září 1890 konference pražských sociálních demokratů. Členové strany měli závazně odebírat stranický tisk, správou peněžních fondů měl být pověřen ústřední tiskový orgán strany.³³ Na místní a regionální úrovni byly legálně zakládány stovky spolků (podle spolkového zákona z roku 1867

„nezakázaných“). Na konci roku 1893 už existovalo 289 českých dělnických spolků (224 spolků vzdělávacích, 59 odborných a odborových spolků a 6 spolků politických). [Tobolka 1921: 5-40] Základními organizačními jednotkami strany se postupně stávaly místní politické organizace, dosud s charakterem spíše výboru – neformalizované členství. Utváření české sociální demokracie, jako zvláštní součásti celorakouské strany bylo v počáteční etapě dovršeno na konci roku 1893 na sjezdu v Českých Budějovicích. Sjezd přijal organizační řád a zvolil zastupitelstvo strany. V dubnu 1896 se konal v Praze poslední sjezd celorakouské sociální demokracie, který řešil uspořádání strany, nakonec převážilo české stanovisko a strana se stala federací. Češi toto uspořádání prosazovali především v kontextu soupeření s českými občanskými – národně orientovanými stranami. [Kořalka 2004: 221] Samotný akt přijetí „akčního programu výstavby“ strany odpovídá Duvergerovu předpokladu, že strany po svém vzniku začnou organizovat vznik svých „poboček“ tam kde dosud nejsou. Příklad sociální demokracie je však odlišný v tom, že iniciativa shora byla reakcí na živelný „boom“ dělnických spolků po roce 1890. Přesto, že strana vznikala externě, zpočátku se rodila zdola, což odpovídá spíše vzniku ve volebním a parlamentním cyklu. Jak sám Duverger upozorňuje, koncepce vzniku politických stran jsou spíše charakteristikou obecných tendencí, nikoli přísné rozlišení. Nicméně můžeme způsob vzniku „české“ sociální demokracie považovat za určitý odklon od této tendence.

Vyšší stranické orgány – okresní organizace a zemské zastupitelstvo se od voleb roku 1987 přizpůsobily volebním okresům. V čele strany byl sedmičlenný výkonný výbor³⁴, který společně s důvěrníky volebních okresů a zástupci zemských výkonných výborů tvořil ústřední zastupitelstvo sociální demokracie. Ústřední zastupitelstvo se scházelo nejméně jednou za půl roku. Ve výkonném výboru zastupitelstva měli také poradní i hlasovací právo šéfredaktor ústředního tiskového orgánu a sekretář strany. [Kořalka 2004: 222] Popsaná organizační struktura odpovídá z hlediska kritéria organizace organizační strukturu masové strany. Můžeme zde pozorovat značný posun od neformálního a volného sdružování spolků kolem redakcí dělnického tisku k silně rozčleněné struktuře, která (od roku 1904 plně) odpovídá typu masové strany. Horizontální vazby vystřídal delegátský princip sjezdů, které schvalují

³³ Pověření kontrolou nad finančními prostředky pro tiskový orgán svědčí o významném postavení tisku kontextu sociální demokracie, z hlediska Duvergerova pohledu to můžeme považovat za jednu ze „stop vzniku“, které si podle něj politické strany nesou ještě velmi dlouho po svém vzniku. (pozn. autora)

závazné stanovy (organizační řád). Členství se stává formalizovanou institucí a jedná se o vědomý akt, neboť je nutné zaplatit členské příspěvky a odebírat stranický tisk.

2.2.3 Rozčlenění a distribuce moci

V době hainfeldského sjezdu na přelomu 1889 a 1890 byla sociální demokracie v Rakousku stále ještě volným svazkem vzdělávacích, odborových a od roku 1884 také politických spolků, které se sdružovaly kolem redakcí sociálnědemokratických časopisů. [Kořalka 2004: 220-221] V tomto období zrodu strany tak můžeme hovořit o slabém rozčlenění a nepřímé struktuře. Strana byla decentralizovaná a převládaly horizontální vazby mezi spolky – členy. Spolky (i díky policejní perzekuci) dosud neměly masový charakter a členství ve straně bylo neformalizované, neexistovaly členské příspěvky. Sociální demokracii tak lze v tomto období označit za kádrovou stranu. Kádry strana získávala v především podobě předáků „členských“ spolků, nebo národnostních aktivistů, kteří se mimo národnostní myšlenku identifikovali také se sociálnědemokratickým proudem. Proto, abychom mohli označit sociální demokracii za kádrovou stranu, hovoří kromě již výše zmíněného ještě jeden důležitý faktor a to, že strana byla dosud utvářena ze zdola. Neformální spolky kolem redakcí socialistických časopisů pak odpovídají mnohem více výborům než sekcím.

2.2.4 Vztah lídrů a parlamentní reprezentace a struktura

Z hlediska kritéria vztahu mezi poslanci na jedné straně a stranickými lídry na straně druhé, můžeme hovořit o jejich rivalitě, od roku 1907 (8. sjezd) pak o výslovnou snahu stranických funkcionářů podrobit si poslance. Osmý sjezd strany se konal, aby stanovil úkoly pro nově zvolené poslance sociální demokracie v parlamentu. [Kořalka 2004: 222] Dále můžeme shrnout, že od roku 1890 byla strana založena na nepřímé struktuře. Mezi lety 1890-1904 se pak oba druhy, tedy přímá a nepřímá struktura navzájem překrývaly, až se nakonec prosadil princip přímé struktury. [Kořalka 2004: 222]

³⁴ Po přenesení sídla strany zpět do Prahy byl jeho předsedou zvolen roku 1900 A. Němec, který ve funkci setrval až do roku 1925. A. Němec byl také zástupcem strany v Mezinárodním socialistickém byru. [Šolle 1954: 534] (pozn. autora)

2.2.5 Členství

Českou sociální demokracii lze podle Hlouška a Kopečka považovat za příklad politické strany, která se postupně konstituovala v několika fázích od sedmdesátých let 19. století a podle Hlouška a Kopečka představovala již v devadesátých letech dobře organizovanou masovou stranu. [Hloušek-Kopeček 2010: 33-34] Podle našeho názoru sociální demokracie splňovala kritéria pro zařazení mezi masové strany plně až počátkem 20. století, kdy byly na 6. sjezdu roku 1904 zavedeny legitimace členů strany a známky za placení členských příspěvků.³⁵

Zásadní změna nastala se zavedením legitimací pro členy právě v roce 1904. Od tohoto roku lze také uvádět počty členů. Odhaduje se, že v roce 1902 měla Československá sociálně demokratická strana dělnická 338 aktivních místních organizací a 49 000 členů. V době 8. sjezdu (1907) už to bylo 1 680 organizací a 100 000 členů. V roce 1909 měla strana už 130 000 členů, kteří pravidelně platili členské příspěvky a dalších 40 000, kteří své stranické povinnosti plnily jen z části. Na 11. sjezdu roku 1913 odpovídal počet členů, podle zaplacených příspěvků 150 000. [Kořalka 2004: 222] Je ovšem otázkou do jaké míry můžeme sociální demokracii ve svých počátcích považovat za kádrovou stranu a do jaké míry byla tato fáze jen etapou vzniku. Jak jsme již popsali, dělnické hnutí se začalo formovat v politické podobě na počátku sedmdesátých let 19. století a sociálnědemokratická strana, která z něj vzešla, se stala stranou odpovídající typu masové strany ve všech charakteristikách až se zavedením členských legitimací a příspěvků roku 1904. Pomineme-li faktor členských příspěvků, získává strana charakteristiky masové strany až v roce 1890, tedy celých šestnáct let po svém vzniku. Podle našeho názoru je tedy možné v jejích počátcích označovat stranu za kádrovou, neboť naplňuje mnohem více charakteristiky právě tohoto typu politické strany.

Po roce 1918, kdy došlo ke spojení „českých“, „československých“ a „slovenských“ sociálních demokratů, se organizační struktura strany podstatně nezměnila a pouze reagovala na správní členění nového státu. Organizační řád sociálnědemokratické strany přijatý v dubnu 1927 na 15. řádném sjezdu v Praze stanovil podmínky příslušnosti k straně, členství spojoval s členstvím v místní politické organizaci a členstvím v některé z odborových svazů.³⁶ Vlastní organizační struktura

³⁵ *Protokoly řádných sjezdů Československé sociálně demokratické strany dělnické 1893 – 1913.*

³⁶ *Zpráva k 15. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, konaném ve dnech 19. až 21. dubna 1927 ve Smetanově síni Obecního domu hl. města Prahy.* Praha 1927.

byla tvořena místními, okresními a župními organizacemi a v čele stál tradičně výkonný výbor. [Kuklík 2004: 693] Není pochyb, že v této době se již jedná z pohledu všech kritérií o stranu masového typu. Strana má přímou strukturu, převažují v ní vertikální vazby, přičemž ty horizontální využívá především směrem ven, tedy směrem k přidruženým či „spřáteleným“ organizacím. Strana je silně rozčleněna a převažují u ní prvky organizační centralizace. Má také jasně definované a formalizované členství. Zpráva k 14. řádnému sjezdu z roku 1924 uváděla 2 260 fungujících místních politických organizací, které soustřeďovaly 187 855 členů. [Kořalka 2004: 222]

2.3 Národní socialisté

2.3.1 Vznik

V polovině devadesátých let 19. století působila jak v Čechách, tak i na Moravě řada dělnických spolků odmítajících internacionalismus sociálních demokratů a hledajících praktické možnosti uplatnění v politické sféře národní společnosti. Ještě stále existovaly otevřené konflikty mezi sociálně demokraticky orientovanými dělníky a skupinami tzv. „národních dělníků“. [Harna 2004b: 396] Právě tento konflikt vedl ke zformování národních socialistů.

Na základě Badeniho volební reformy z roku 1896 zasedli na jaře 1897 v říšské radě také poslanci sociální demokracie. Bylo mezi nimi také pět poslanců Československé sociální demokracie. Ti ve snaze distancovat se od tradičního (v té době již zcela formálního) státoprávního ohrazení poslanců českých „národních“ stran vydali při svém vstupu do říšské rady 30. března 1897 tzv. protistátoprávní prohlášení. Tento krok českých sociálnědemokratických poslanců se stal poslední pohnutkou, která zajistila nové straně bezprostředně po jejím vzniku rychlý rozmach. Ve skutečnosti bylo pouze náhodou, že celý proces začal právě 30. března 1897. Stejného dne, kdy ve Vídni sociálnědemokratičtí poslanci přednesli své stanovisko, se v Praze sešla jedna ze skupin „národně orientovaných dělníků“, kteří měli v úmyslu připravit program veřejného shromáždění, na kterém by před širším kvorem vyhlásili své politické názory a cíle. Veřejné shromáždění se pak konalo 4. dubna 1897 na Staroměstské radnici v Praze, získalo konkrétní smysl a obsah právě v souvislosti s výše zmíněným prohlášením českých sociálnědemokratických poslanců říšské rady. Shromáždění vyústilo v ostré odmítnutí postoje sociálních demokratů a přešlo v plamenné zdůraznění českých státoprávních požadavků. [Havlasová 1984: 95-117] Vznik strany tedy odpovídá rozhodnutí centra a z hlediska kritéria vzniku tak můžeme stranu od počátku řadit mezi strany masového typu.

2.3.2 Organizace a základní jednotky

Shromáždění z dubna 1897 lze považovat za zakládající schůzi Strany národního dělnictva československého, která se stala zárodkem pozdější České strany národně sociální. Záhy se ke straně hlásily desítky místních spolků nejen v Čechách, ale i na Moravě. Střediskem národně laděných dělníků na Moravě bylo Brno, kde vznikl koncem ledna 1898 Politický klub národní strany dělnictva československého na Moravě s celomoravskou působností. Spolek se velmi výrazně angažoval v přípravě k ustavení Strany moravských národních dělníků. Za datum jejího vzniku lze považovat 27. březen 1898, hned v dubnu stejného roku na 1. sjezdu národněsociálního dělnictva v Praze však moravští národní socialisté přešli do národněsociální strany a stali se její zemskou složkou. [Malíř 1996b: 209-224] Spolky hlásící se ke straně a samotný princip „přihlášení se ke straně“ vypovídá o slabém rozčlenění národních socialistů v jejich počátcích. Slabé rozčlenění je pak charakteristické spíše pro strany kádrů, než strany masového typu.

1. sjezd dále schválil nové pojmenování strany tedy Národně sociální strana v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v horních Rakousích. Pro stranu se běžně používalo zkrácené označení – strana národně sociální. Název Česká strana národně sociální pak přijal 3. sjezd v roce 1902. [Harna 2004a: 398] Je tedy patrné, že strana vznikala mimo volební a parlamentní rámec, což je typické spíše pro masové strany.

Názorný obraz organizačních zásad platných v prvních letech existence strany podává organizační řád schválený na 6. sjezdu v roce 1911. Struktura stranické organizace byla podle něj založena na územním principu. Základem byly místní politické organizace, které působily v jednotlivých městech či obcích. V případech velkých měst se pak tyto organizace dělily ještě na menší sekce. Byla stanovena zásada poměrného zastoupení žen, místních všeodborových orgánů a zájmových organizací ve „výborech“ místních sekcí. Do výborů vysílaly své zástupce i radniční kluby strany. V čele místního výboru stál důvěrník a byl volen i jeho náměstek (v pozdějších letech i další funkcionáři). Výbory byly jakýmsi „výkonným“ orgánem místních sekcí strany a měly za úkol (spíše za povinnost) plnit běžnou každodenní agendu života strany, jako vést seznamy členů, vypracovávat místní program, zprostředkovávat styk s vyššími stranickými orgány vybírat stranickou daň atd.³⁷ Kompetence místních výborů se tedy nijak výrazně nelišily od praxe takřka ve všech masových stranách a národní socialisty

tedy můžeme na základě kritéria základních organizačních jednotek řadit ke stranám masovým.

Nad místními organizacemi se vytvářela celá hierarchie vyšších stranických orgánů – obvodní, okresní, župní či krajské výbory, až po ústřední výkonný výbor, který byl ze své činnosti odpovědný zastupitelstvu a sjezdu strany. Ústřední výkonný výbor se ještě členil na užší sestávající se z předsedy strany, místopředsedy, jednatele a osmi volených členů, a širší, rozšířený o poslance, dva volené zástupce venkovských obcí, delegáty ústředních odborových organizací a zástupce vzdělávacích spolků, žen a mládeže. [Harna 2004a: 403] Přestože se strana snažila o přímou strukturu, přesto můžeme nalézt i prvky odpovídající struktuře nepřímé, jako např. delegáti odborových organizací ve vedení strany. Národní socialisté tak byli z pohledu kritéria organizace stranou masového typu.

2.3.3 Rozčlenění, vztahy a distribuce moci

Strana zpočátku prožívala strmý kvantitativní růst. Přestože šlo o cílené úsilí, iniciátoři těžili i ze spontánní reakce veřejnosti. Ještě po letech nazval pozdější předseda strany Klofáč tuto fázi za „velkou improvizaci“. [Šantrůček 1947: 312] K nové straně se hlásili jednotlivci i různé vyhraněné skupiny stoupenců z nejrůznějších míst Čech a Moravy. Zakladatelé strany od počátku sázeli na pevnou stranickou organizaci. Hned na první schůzi strany národních dělníků 4. dubna 1897 byl zvolen prozatímní výkonný výbor, jehož úkolem bylo navazovat kontakty se zmíněnými spontánně vznikajícími místními organizacemi. Už o měsíc později začal vycházet tiskový orgán strany Český deník. Hned na počátku vedení strany také formulovalo první organizační zásady a snažilo se využívat model stranické organizace uplatňovaný již v sociálnědemokratických stranách. V téže době se ovšem podobný model snažily aplikovat i další politické strany snažící se stát se masovými stranami. Národním socialistům se však v důsledku heterogenosti členské základny dlouho nedařilo přiblížit se svému vzoru. Zejména v oblasti stranické disciplíny panovaly poměry blízké spíše kádrovým stranám. [Harna 2004a: 402] Můžeme tedy usuzovat, že strana i přes snahu o centralizaci a silné rozčlenění zůstávala první léta své existence u decentralizace a to především programové a slabého rozčlenění.

³⁷ *Organizační řád České strany národně sociální*. Schválená 6. sjezdem 1911.

2.3.4 Členství a struktura

Do strany mohl vstoupit každý občan, podmínkou bylo „přijetí programu strany“, zachování organizačního řádu a placení stranické daně. Dále nesměl být zájemce o vstup členem jiné politické strany nebo spolku hlásícího se k jiné straně. Po vstupu se zájemce stal členem místní sekce nebo organizace odborové nebo všeodborové. [Harna 2004a: 403-404] Je otázkou do jaké míry můžeme v případě národních socialistů hovořit o nepřímé struktuře, neboť odbory výše zmiňované odbory byly spíše jakési „sekce“ organizované na podnikové bázi, nikoli kolektivní členové strany jako v případě britských Trade Unions a Labour party. Strana si nevedla centrální evidenci členů a o počtech jejich členů neexistují spolehlivé údaje. Je možné usuzovat, že absence centrální evidence je jednou ze stop jejího „chaotického“ vzniku konce devadesátých let 19. století.

Můžeme však usuzovat, že v sociální struktuře členské základny převažovali mezi straníky kvalifikovaní dělníci, často v menších provozech řemeslníci, úředníci³⁸, učitelé. [Harna 2004a: 404] V případě vzniku národních socialistů se jedná o typický externí vznik politické strany, který byl ovlivněn spontánní reakcí společnosti, takřka okamžitě po jejím vzniku. Rezidua překotného rozvoje v prvních letech své existence si strana nesla ještě dlouhá léta (slabé rozčlenění, decentralizace). Národní socialisty můžeme řadit mezi masové strany. Strana byla mnohem méně centralizovaná než sociální demokracie, která byla také silněji rozčleněna. Ve straně dominovaly vertikální vazby a základní jednotkou byly od počátku místní politické organizace s charakterem sekce.

³⁸ Odtud také nejspíše pochází označení „brkouni“ pro členy národních socialistů, pomineme-li samotný fakt, že psací brk byl jedním z atributů vyobrazených ve znaku strany. (pozn. autora)

2.4 Agrární strana

2.4.1 Vznik a struktura

Český agrární tábor byl reprezentován v každé zemi vždy jen jednou stranou. V Čechách byla založena roku 1899, na Moravě a ve Slezsku roku 1904. Roku 1912 pak došlo k vyčlenění zemské organizace ve Slezsku z moravskoslezské části. Tyto zemské organizace byly zastřešeny v roce 1905 společným výkonným výborem a jejich integrace byla dovršena vznikem Československé strany agrární. [Malíř, 2004: 42] Agrární hnutí se však vyvíjelo v českých zemích již dávno před tím. Politické zemědělské hnutí vzniklo v Čechách a na Moravě již v sedmdesátých letech 19. století jako důsledek tehdejší agrární krize (zejména díky hluboké obilnářské krizi a cyklickým cukrovarnickým krizím). [Rokoský 2004: 413]

První vážnější pokus o založení agrární politické organizace byl učiněn na Moravě, kde byl roku 1883 v Olomouci ustaven Českomoravský spolek selský pro Moravu a Slezsko. Spolek neměl ambici zformovat se v politickou stranu (s alespoň zemskou působností), neměl ani ujasněný program.³⁹ Rok po svém založení spolek postavil pro volby do zemského sněmu kandidáty v devíti volebních okresech a dva z nich byli zvoleni. [Malíř 1996a: 31] Působení „moravského“ spolku našlo odezvu především u jihočeských sedláků, kteří dali podnět k vytvoření Selské jednoty pro království České (1889). Situaci celého hnutí zkomplikoval zásah vídeňské vlády, která měla obavy ze vzrůstajícího radikalismu agrárního hnutí a tak nechala spolky roku 1890 úředně rozpustit. Obě organizace však záhy svou činnost obnovily, a to jako Ústřední rolnická jednota pro Moravu a Zemská selská jednota pro království České. Již tehdy se čeští agrární aktivisté, začali rozcházet s mladočechy.⁴⁰ V Čechách se zformovaly ještě dvě další organizace s politicko-hospodářskými ambicemi. Byly jimi Selská župa středočeská vedená Kubrem a Politická selská jednota s Udržalem v čele. Česká strana agrární byla založena 6. ledna 1889 v Praze, jen dva dny po tom co byl na Mladoboleslavsku zvolen v doplňovacích volbách do zemského sněmu samostatný kandidát podporovaný Selskou župou. [Rokoský 2004: 413-414] Podnětem pro vznik strany se tak stal volební cyklus, což je typickým kritériem kádrové strany.

³⁹ Spolek nicméně zaujímal politická stanoviska k některým hospodářským otázkám, které se týkaly zemědělství, jako např. zadlužování statků, dědičné selské právo, rolnický úvěr nebo daňové právo. [Rokoský: 2004: 413]

Podobný mechanismus vzniku, který odpovídá spíše kádrové, než masové straně můžeme nalézt i v ostatních zemích koruny české. Agrární organizace na Moravě a ve Slezsku byly v kontaktu s českými agrárníky a také zde se mezi rolnictvem prosazovaly snahy vytvořit vlastní samostatnou stranu. Ve Slezsku měla rozhodující postavení Ústřední hospodářská společnost, založená v roce 1895. Někteří její aktivní členové založili v prosinci 1901 Politickou hospodářskou jednotu. Právě aktivisté z řad čelních představitelů selských a řepařských spolků se zasloužili o vznik České agrární strany pro Moravu a Slezsko, jejíž zakládající sjezd se konal 17. prosince 1904 v Olomouci. [Malíř 1996a: 190-208 a 259-262] Mechanismus vzniku je tedy, podobný s mechanismem vzniku agrární strany v Čechách, nicméně mu schází přímý impulz v podobě účasti ve volebním cyklu, což je znakem pro masové strany.

Nicméně iniciativa jak v Čechách, tak na Moravě a ve Slezsku vycházela z „kádru“, od jednotlivých osobností stojících v čele zemědělských spolků, jako byli Udržal a Prášek v Čechách nebo Zik a Sonntag na Moravě. [Miller 2001: 35-36] Mechanismus vzniku se mění až s integrací českého, moravského a slezského agrárního hnutí v roce 1905. [Rokoský 2004: 415] Vznik samotné agrární strany je tak v důsledku vznikem, který svým finálním krokem odpovídá mechanismu vzniku masových stran – rozhodnutí centra. Nejprve 19. května vytvořily Česká strana agrární a Česká strana agrární pro Moravu a Slezsko jednotný výkonný výbor a následně 19. června se konal společný sjezd obou stran, který dal vzniknout Československé straně agrární. Ta se stala zastřešující organizací všech agrárních stran v zemích Koruny české. Roku 1906 se k ní připojila i „Udržalova“ Politická selská jednota. [Rokoský 2004: 415] Podle kritéria vzniku, tak můžeme říci, že v případě agrární strany se jedná o kombinaci vzniku ve volebním (a parlamentním) cyklu a externího vzniku. Z hlediska struktury můžeme, v momentě vzniku strany hovořit o jakési „unii“ regionálních – zemských agrárních stran, tedy o straně, která podobně jako dnešní CDU odpovídá spíše straně s nepřímou strukturou.

⁴⁰ Agrární aktivisté jako např. Šťastný, Rataj, Jun a další, kteří stáli u vzniku agrárních spolků byli v Čechách mnohdy též členy mladočeské strany. (pozn. autora)

2.4.2 Organizace a základní jednotky

Období „nepřímé“ struktury netrvalo dlouho, bylo jen přechodným obdobím a trvalo jen několik let, během kterých se původní zemské agrární strany transformovaly v jedinou přímou stranu. [Miller 2001: 35-37] Organizační základy strany byly budovány do roku 1909, kdy se v jejím čele ocitl budoucí matador prvorepublikové politiky Švehla. Od stejné doby se začala projevovat cílená snaha vytvořit pevnou pozici strany pomocí organizační sítě v obcích, okresech a zemích. [Rokoský 2004: 418] Takováto snaha je typickou etapou vývoje strany bezprostředně po jejím vzniku a nenapovídá nám nic o tom, zda se jedná o kádrovou, nebo masovou stranu.

Organizační strukturu strana cíleně budovala od samého počátku. Podle agrárního programu (schváleného již v roce 1903 a upraveného o dva roky později) měla každá místní organizace volit jednoho důvěrníka. Ti společně tvořili sbor okresních důvěrníků v čele s předsednictvem. Okresní organizace sestavovaly sbor zemských důvěrníků strany. To bylo tvořeno předsedou, dvěma místopředsedy a pokladníkem. [Rokoský 2004: 418] Agrárníci vybudovali poměrně brzy propracovanou organizační strukturu, která svými parametry odpovídala organizaci masové strany. Základními prvky agrární strany byly místní organizace, zřizované v každé obci a umožňující každému jednotlivci přímou účast na chodu strany. Bylo stanoveno, že všichni členové musí patřit k nějaké místní organizaci vedené voleným důvěrníkem. Stranické vedení kladlo trvale velký důraz na vyhledávání nových stoupenců a zakládání dalších místních organizací. [Rokoský 2004: 419] Samotná snaha centra vytvářet stranické pobočky tam kde nejsou, není určující k tomu, abychom mohli stranu klasifikovat jako kádrovou, nebo masovou stranu, nicméně agrární funkcionáři měli za úkol ustavit místní organizaci vždy, a to i bez ohledu na to kolik příznivců se do strany přihlásilo. Důležitá je však pro naše účely volba funkcionářů nově vzniklé místní organizace i to, „kdo“ byl na zakládající schůzi pozván.

Na schůzi byla vždy pozvána venkovská mládež stejně jako venkovské ženy. Místní funkcionáři – předseda, místopředseda, jednatel, pokladník a kolportér a dva členové výboru byli voleni bezprostředně po založení místní organizace strany a tvořili místní výbor. Funkcionáři byli voleni dohledem zástupců strany, kteří přijeli vznik místní organizace uskutečnit – to samo o sobě svědčí o snaze o centralizaci strany. Při výběru těchto „kádru“ se dbalo na to, aby se zvolení těšili úctě a vážnosti v obci a současně se přihlíželo k tomu, aby ve vedení místní organizace byly zastoupeny

všechny vrstvy venkova. V případě, že nová organizace měla mít méně než patnáct členů postačilo zvolení předsedy a důvěrníka, který se stal zároveň i pokladníkem. [Rokoský 2004: 419] Popsali jsme tedy sekci, která byla základní organizační jednotkou agrární strany. Z hlediska kritéria základních organizačních jednotek můžeme agrárníky zařadit mezi masové strany, nicméně důraz, který strana kladla na to, aby ve vedení místních sekcí stáli lidé „těšící se úctě a vážnosti“ je naopak znakem stran kádrových.

2.4.3 Vztahy lídrů a parlamentní reprezentace a rozčlenění

Poslanci říšské rady a zemských sněmů představovali ve vedení strany samostatnou jednotku. [Rokoský 2004: 418] Vyčlenění poslanců do vlastního oddílu tak odpovídá spíše převaze strany nad parlamentní reprezentací, což je typickým znakem masových stran a agrárníky tak v tomto bodě podle sedmého kritéria můžeme řadit k masovým stranám. Postavení parlamentní reprezentace se mění koncem roku 1910, kdy je přijat nový organizační řád strany, který zavádí užší a širší výkonný výbor – tvořený užším výborem a dále všemi poslanci říšské rady a zemských sněmů, třemi zástupci „*stranického*“ tisku a zástupci přidružených organizací⁴¹. Důležitá rozhodnutí však stále činil užší výkonný výbor, který také širšímu výboru připravoval program jednání. [Rokoský 2004: 419] Rozšíření výkonného výboru tak vedlo ke zlepšení postavení parlamentní reprezentace strany a alespoň „papírově“ ji postavilo do pozice rivality. Nicméně straníční funkcionáři zvolení do užšího výboru si stále nad parlamentní reprezentací udržovali značnou míru převahy. Z hlediska kritéria vztahu parlamentní reprezentace a stranických lídrů se tak jedná v případě agrární strany o stranu masového typu.

Jedním ze stupňů organizační struktury agrární strany bylo i Zemské zastupitelstvo ze svých řad volilo širší výkonný výbor. Základem pro počet jeho členů byl počet říšských poslanců, kteří tvořili jednu třetinu výkonného výboru, další třetinu pak tvořili poslanci zemských sněmů, poslední třetina se volila z pléna. [Rokoský 2004: 420] Z hlediska vztahu stranických lídrů a parlamentní reprezentace lze tedy soudit, že agrární strana, alespoň na úrovni zemského širšího výkonného výboru patřila spíše ke stranám, kde převládá rivalita mezi poslanci a stranickými lidry. Můžeme ji na této

⁴¹ Přidružené organizace zastoupené v té době ve výkonném výboru byly: Sdružení agrárních akademiků a sdružení českých zemědělců. V roce 1912 pak došlo k rozšíření ještě o zástupce regionálního tisku a Sdružení dorostu českého venkova a dílčí úpravy doznaly i nižší složky strany – místní, okresní a zemské organizace. [Rokoský 2004: 419] (pozn. autora).

úrovni dokonce řadit ke stranám s převahou parlamentní reprezentace nad stranickými lídry. V tomto ohledu a na této úrovni stranické organizace tedy odpovídá spíše straně kádrů než straně masové. Nicméně širší výkonný výbor ze svého středu volil užší výkonný výbor a předsednictvo.

2.4.4 Vazby a distribuce moci

Právo na zastoupení v místním výboru měly i dívky, které byly členkami v mládežnických organizacích a Sdruženích dorostu českého venkova. Pokud byly v místě spolky a korporace „spřízněné s programem agrární strany“, příslušelo jejich zástupcům jedno místo ve výboru. [Rokoský 2004: 419] Do jisté míry tak můžeme tvrdit, že agrární strana využívala takto horizontálních vazeb. Nicméně z výše uvedeného popisu místních sekcí je patrné, že se strana snažila o centralizaci a prosazení vertikálních vazeb uvnitř stranické organizace a horizontální vazby využívala k podchycení podobně smýšlejících spolků a korporací vně vlastní struktury. Je také otázkou do jaké míry můžeme v tomto smyslu hovořit o nepřímé struktuře, neboť členové spolků, jimž náleželo místo ve výborech místních sekcí nebyly nutně kolektivními členy strany. Je tedy zřejmé, že i z hlediska jak kritéria centralizace, tak kritéria vazeb se jedná o masovou stranu.

Schůze místních výborů měly být svolávány jednou za měsíc, členské schůze pak nejméně jednou za čtvrt roku. Každá z místních sekcí si musela alespoň pro jednoho ze svých členů pořídit kolportéřskou⁴² koncesi. Každý člen strany byl povinen odvádět roční členský příspěvek, jehož výše byla stanovena na základě hmotných poměrů⁴³. [Rokoský 2004: 420] Agrární strana je tedy i z hlediska kritéria členství stranou masovou, neboť existovala forma přijímání členů, kteří platí příspěvky.

Druhým organizačním stupněm agrární strany byly okresní organizace. Místní sdružení strany byly zastupovány nejen důvěrníky, ale i předsedy a pokladníky. V každém okresním výboru zasedali důvěrník, jeho zástupce, pokladník a pět (volených) členů, dále tajemníci stálých výborů pro vzdělání či pojištění, zástupce místního tisku a zástupce Dorostu českého venkova. [Rokoský 2004: 420] Z členství zástupců tisku a mládežnických organizací je patrné, že agrární strana od počátku sázela nejen na vertikální, ale i na horizontální vazby a to především „směrem ven“

⁴² Kolportáž – rozšiřování, roznáška tiskovin, jejich pouliční nebo podomní prodej. [Klimeš 1985: 353]

k přidruženým organizacím. Naopak horizontální vazby uvnitř strany byly spíše výjimkou a strana se konstitovala vertikálně. Tento způsob využívání vertikálních a horizontálních vazeb lze považovat za znak masové strany.

Další stupeň organizace tvořilo Zemské zastupitelstvo, které bylo složeno ze zástupců okresních organizací, jejichž počet se odvíjel od počtu členů místní organizace – klíč k obsazování vyšších organizačních stupňů strany na základě počtu členů na nižších úrovních můžeme považovat za jeden ze znaků masové strany. V zastupitelstvu dále zasedali poslanci říšské rady a zemských sněmů, členové výkonného výboru a zástupci tisku. [Rokoský 2004: 420] Spory mezi straníky měl řešit smírčí soud a nejméně jednou za tři roky měl být svolán stranický sjezd. [Rokoský: 2004: 420]

⁴³ Zemědělský dělník nebo chalupník platil nejméně 40haléřů ročně, ostatní členové nejméně 1 korunu. [Rokoský 2004: 420]

2.5 Národní demokracie

2.5.1 Vznik

Mechanismus vzniku národních demokratů je specifický hned v několika ohledech. Především díky tomu, že strana vznikala během válečného stavu, kdy neprobíhaly volby a nemohla tak vznikat ve volebním a parlamentním cyklu. Dalším specifikem je vznik „vydělením“ z již konstituovaných politických stran, respektive sloučením stran, které v mnohých případech vznikaly ve volebním (nikoli však parlamentním cyklu), jako tomu bylo např. u staročechů.

Československá národní demokracie vznikla během „velké války“, byla plodem myšlenky z roku 1915 založit stranu, která by představovala politickou reprezentaci českého národa. Jejím základem se mělo stát aktivistické křídlo mladočeské strany. Proti tomuto záměru se důrazně postavila odbojová skupina Mafie, kterou vedli Šámal a Sís. V roce 1917 se po císařské amnestii udělené politickým vězňům vrátili čelní čeští politici a myšlenka jednotné české strany opět ožila, ale ani tentokrát se přes četná jednání, nepodařilo pro tuto myšlenku nalézt oporu u všech českých politických stran. Vizi jednotné české strany podporovali akorát čtyři nesocialistické strany. Jednání o vzniku nové strany nebyla jednoduchá. Mladočeská strana zmítaná svým aktivismem vyvolávala všeobecnou nedůvěru a ani její vůdce Kramář se netěšil všeobecné oblibě, přestože byl po návratu z vězení oslavován jako národní mučedník. Přesto se nakonec prosadila myšlenka jednotné národní strany a koncem roku 1917 a počátkem roku 1918 se dobrovolně rozpustily čtyři politické strany: mladočeská, pokroková, státoprávněpokroková a lodovo-pokroková strana. Dne 9. února 1918 se pak spojily v jedinou stranu – Českou státoprávní demokracii. Nová strana představila veřejnosti svůj stěžejní cíl vybudovat český stát a do jejího čela se postavil Kramář se čtyřmi místopředsedy: Budínským, Hajnem, Rašínem a Šámalem. Během krátké doby ke straně přistoupila i strašecká strana a Slovenská národní jednota. [Šetřilová 1993: 99-112] Mechanismus vzniku národních demokratů nám tedy neříká nic o tom, zda se jedná o stranu kádrovou, či stranu mas. Nicméně je patrné, že strana vznikala shora (jednáním stranických špiček), což je princip vzniku charakteristický spíše pro strany mas. Přihlédneme-li však k vnějším okolnostem, které ovlivňovaly proces vzniku strany, jako byl probíhající válečný konflikt, všeobecná mobilizace atd., především pak k neexistenci parlamentního tělesa a tedy i neexistenci volebního a

parlamentního cyklu, je možné na způsob vzniku shora nahlížet jako na způsob vnucený externími okolnostmi.

Proces vlastní konstituce dovršila strana na svém ustavujícím sjezdu v březnu 1919 a přijala zde název Československá národní demokracie. Na sjezdu také vyhlásila svůj program, v němž se prezentovala jako strana národa, zastupující všechny jeho složky. Atmosféra doby se v tomto programu projevila i pasážemi „sociálněreformními“. Strana se hlásila k hospodářské demokracii, tedy k zachování dosavadního systému soukromého vlastnictví, jehož protiklady však hodlala zmírnit.⁴⁴

2.5.2 Členství

Státoprávní demokracie sehrála významnou úlohu v české politice koncem války a při konstituování československého státu. K jejím nejvýznamnějším představitelům patřili Kramář, Rašín, Šámal, Kvapil, Sís a Scheiner. Podíleli se na organizaci tzv. Tříkrálové deklarace atd. Strana nevznikla automatickým sloučením, ale její členstvo procházelo jakousi očistou, která postihla především bývalé aktivisty. Vedení strany zároveň budovalo strukturu ústředních orgánů. Státoprávní demokracie těžila z přízně řady významných osobností veřejného života a hlásili se k ní elity vědecké a kulturní elity tehdejší doby. [Sládek 2004: 593-594] Můžeme tedy říci, že strana se podobala straně kádrů, která se opírá právě o veřejně známé osobnosti. Mezi tyto elity⁴⁵ patřili např. bratři Čapkové, Dyk, a řada dalších. [Sládek 2004: 594] Značné zaměření na osobnosti a neformální členství nám napovídají, že stranu můžeme z hlediska kritéria členství řadit mezi strany kádrové. Státoprávní demokracie se těšila rozsáhlé podpoře i mezi úředníky a samosprávou, mezi osvětovými, sportovními a charitativními organizacemi. Značnou podporu si získala také mezi českými průmyslníky. [Sládek 2004: 594] Strana si tedy vytvářela horizontální vazby mimo svou vlastní vnitřní organizaci.

Zajímavý je také vývoj členské základny národní demokracie. V Čechách měli národní demokraté 535 stranických organizací, na Moravě a ve Slezsku 230. Podle údajů zachycených v osobních fondech některých stranických funkcionářů (jmenovitě:

⁴⁴ *Program Československé Národní demokracie, schválený valným sjezdem dne 25. března 1919.* Praha 1919.

⁴⁵ Mezi delší osobnosti, které se hlásily ke Státoprávní demokracii patřili jmenovitě: V. Holeček, K. M. Čapek-Chod, I. Herrmann, K. Scheinpflug, A. Jirásek, J. S. Machar, V. M. Havel, F. Mareš, J. Thorayer, L. Syllaba, J. Kapras atd. [Sládek 2004: 594]

Kramáře, Hajna, Rašína, Hlaváčka a Hodži) měla strana poměrně velký a stabilní počet členů. Např. v roce 1929 je uváděno v Čechách 63 000, na Moravě 17 300 a na Slovensku 15 300 členů.⁴⁶

2.5.3 Organizace a základní jednotky

Organizační struktura národní demokracie se ustálila poměrně rychle a odpovídala organizační struktuře masových stran. V čele strany byl ústřední výkonný výbor volený sjezdem. Běžnou agendu řešilo předsednictvo strany. Agendu vyřizovaly ústřední, zemské, krajské a místní aparáty v čele s tajemníky a kancelářskými silami. Ústřední sekretariát měl v čele generálního tajemníka strany a referenty pro agendu administrativní, organizační, běžnou, samosprávnou a finanční. Sekretariát se zabýval činnostmi stranických klubů v zastupitelských orgánech a profesními organizacemi strany, např. živnostenskými, úřednickými, lékařskými apod. Kromě toho působily při ústředním výkonném výboru odbory jako jeho poradní a výkonné orgány, mj. odbor tiskový, který dohlížel na stranický tisk a rozhodoval o jeho financování. Národní demokracie prokázala při zakládání stranických přidružených organizací značnou aktivitu a vynalézavost. Kromě centrálních volebních orgánů měla rozvětvenou organizaci na zemské, župní, krajské, okresní i místní úrovni. [Sládek 2004: 595] Můžeme tedy říci, že organizační struktura národních demokratů plně odpovídala straně masového typu a tedy, že z hlediska kritéria organizace ji můžeme řadit mezi strany masové od samotného počátku.

2.5.4 Rozčlenění, vazby a distribuce moci

Národní demokracie je však ukázkou strany, kde podoba vnitřní organizace nevyovídá nic o mocenských vztazích uvnitř strany. V národní demokracii se spojilo několik politických směrů. Každý z nich si chtěl udržet své pozice ve vedení, v tisku atd. [Sládek 2004: 596] Z hlediska kritéria centralizace tak můžeme hovořit o straně mocensky a geograficky decentralizované. V tomto ohledu tak můžeme národní demokracii řadit spíše ke stranám kádrovým. Geografickou decentralizaci nám dokumentuje výjimečné postavení moravského křídla, to mělo vlastní zemský výkonný

⁴⁶ ARCHIV NÁRODNÍHO MUZEA PRAHA: osobní fond Karla Kramáře; osobní fond Antonína Hajna; osobní fond Aloise Rašína; osobní fond Františka Hlaváčka; osobní fond Milana Hodži.

výbor, jehož tiskovým orgánem byly Lidové noviny rodiny Stránských. Dalším zdrojem napětí uvnitř strany byla odlišná ideová a politická linie představitelů jednotlivých směrů ve straně. [Sládek 2004: 596] Strana tak byla decentralizovaná nejen mocensky, geograficky, ale i ideově.

Do mocenské hry uvnitř národní demokracie vstupovali i regionální činitelé, představitelé průmyslového křídla strany atd. Krom toho se do vedení strany mnohdy prosazovali osobnosti z řad různých mocenských táborů, které obcházely volené orgány. Do pnutí ve straně se také značnou měrou projevoval vnitřní spor o vztah národních demokratů k Hradu. [Sládek 2004: 596] Stranická organizace tak v mnoha ohledech „byla víc na papíře než ve skutečnosti“, strana tak byla papírově centralizovanou a slině rozčleněnou, ale mnohdy se ve skutečnosti projevoval pravý opak. Podle našeho názoru tak můžeme národní demokraty z hlediska kritérií rozčlenění, vazeb a distribuce moci řadit ke stranám kádrovým.

2.5.5 Národní strana svobodomyslná

2.5.5.1 Vznik

Jak jsme již zmínili výše, národní demokracie vznikla de facto sloučením čtyř existujících politických subjektů (mladočeské, pokrokové, státoprávně pokrokové a lodovo-pokrokové strany). Nejvýznamnější z této čtveřice byla právě mladočeská strana⁴⁷, která vznikla z vnitrostranické opozice staročechů kolem Grégra a Národních listů v šedesátých letech 19. století. Oficiální název Národní strana svobodomyslná přijali mladočeši na svém prvním sjezdu důvěrníků 27. prosince 1874, kde také strana formálně vznikla. [Malíř 2004: 139] Strana vznikala v době bojkotu českých poslanců a v takřka permanentním volebním cyklu, kdy se neustále opakovaly volby do zastupitelských sborů Monarchie. Z hlediska kritéria vzniku tak můžeme hovořit o vzniku ve volebním a parlamentním cyklu s drobnou výjimkou. Tou výjimkou je to, že strany bojkotující vlastní zvolení do zastupitelského sboru uvázly na dlouhou dobu v první fázi tohoto způsobu geneze tedy ve volebním cyklu.

Mladočeši se už před vlastním založením strany snažili podchytit širší okruh stoupenců, a to nejen agitací v tisku, ale i zakládáním vlastních spolků. Většina z nich

však neměla dlouhého trvání, např. roku 1869 založená Slovanská lípa byla rozpuštěna měsíc po svém vzniku atd. Pouze Národní klub založený roku 1873 vydržel s drobnými obměnami názvu až do devadesátých let a zůstal skutečným organizačním a politickým centrem mladočechů. [Vojtěch 1977: 554-584] Jistou „závislost“ politických stran habsburské monarchie na vlastních spolcích, ale i externích klubech, spolcích apod. můžeme nalézt snad u všech tehdejších politických stran a je jednou z charakteristik tehdejšího života politických stran. Můžeme usuzovat, že tento vztah mezi stranami a spolky je způsoben především tím, že spolky mohly vznikat mnohem dříve, než strany, a že právě spolková činnost nahrazovala politickou participaci během absolutismu po roce 1849.

2.5.5.2 Organizace a základní jednotky

Na ustavujícím sjezdu z roku 1874 byl vytvořen osmadvacetičlenný sbor důvěrníků, který měl řídit stranu mezi sjezdy. O rok později byl pro administraci voleb ustaven ústřední volební výbor v Praze, který byl personálně propojen s výše zmiňovaným Národním klubem. Dále se zřizovaly okresní volební výbory a to většinou pověřením, až v pozdějších letech se prosadil princip voleb do těchto výborů. [Malíř 2004: 149]

Důležitým mezníkem ve vývoji mladočeské strany se stala opatření přijatá na počátku devadesátých let 19. století, která znamenala první významný krok ke změně organizační struktury. Především byl roku 1890 sborem důvěrníků přijat první pevný organizační statut strany. Ten sice ne jedné straně pouze formálně potvrzoval dosavadní nepsanou praxi, na druhé straně nově zaváděl výkonný výbor. Ten se stal záhy nejdůležitějším ústředním orgánem strany a od roku 1892 měl k dispozici i stranický sekretariát. [Malíř 2004: 151] Mladočeši si tak nastolili cestu k postupné centralizaci, která měla vyústit v modernizaci strany a zavedení nové vnitřní organizace. Celkově se v devadesátých letech zaměřila mladočeská strana na konsolidaci své organizační struktury. Tento trend potvrdil i nový organizační statut přijatý na sjezdu v Nymburce v roce 1894. Nový organizační statut potvrdil klíčovou roli výkonného výboru. [Škarda 1897: 141]

⁴⁷ Vzhledem k rozsahu práce se zde bohužel nemůžeme podrobně zabývat všemi čtyřmi předchůdkyněmi národních demokratů, proto zde alespoň předkládáme stručnou kapitolu věnovanou nejdůležitější z těchto předchůdkyň, a to právě Národní straně svobodomyšlné. (pozn. autora)

Jádro změn ve stranické organizaci spočívalo v reorganizaci jednak nejnižšího a jednak nejvyššího organizačního stupně strany. Šlo především o transformaci důvěrnického systému v systém místních organizací, k níž dal podnět sjezd z roku 1907, který byl také pojat jako 1. sjezd delegátů místních organizací. Přestože přeměna důvěrnických výborů v místní organizace na bázi sekcí neprobíhaly vždy ideálně, místní organizace se brzy staly základní jednotkou stranické organizace. [Malíř 2004: 153] Z hlediska kritéria základních organizačních jednotek tak můžeme mladočechy od prvního konce desetiletí 20. století řadit k masovým stranám. V ostatních kritériích zůstávala Národní strana svobodomyslní i nadále stranou kádrů.

Změna organizační struktury nebyla samovolným procesem, ale reakcí na mocenský vzestup sociálnědemokratické, agrární i národněsociální strany, který vedl mladočechy k reformě své stranické organizace. Reorganizace stranického ústředí stejně jako celé strany spočívala především v centralizaci a upevnění pozic nejvyššího vedení. Za zmínku jistě stojí, že strůjcem změn se stal Rašín, který si díky organizačním změnám upevnil vlastní postavení v rámci strany. [Malíř 2004: 152-153] Je zřejmé, že strana se snažila centralizovat a zavést silné rozčlenění.

S reorganizací stranické organizace šla ruku v ruce i reorganizace stranického tisku a financování strany. Roku 1907 byla zřízena tisková kancelář a především pak o tři roky později Pražská akciová tiskárna, která od rodiny Grégrů převzala kontrolu nad Národními listy. [Kučera 1996: 71-113] Na sjezdu mladočeské strany v Nymburce roku 1910 byla formálně prohlášena „za část svobodomyslné strany“ také Lidová strana na Moravě.⁴⁸ Sjezd z roku 1910 přikročil také ke změně financování. Na místo

⁴⁸ Skutečné vazby Lidové strana na Moravě na mladočeskou stranu však byly po celou dobu existence obou stran minimální. Zpočátku se omezovaly na členství tří jejích nejvyšších představitelů na vedení mladočeské strany a na společný poslanecký klub na říšské radě. Vazby mezi oběma stranami se postupně uvolňovaly, až zcela vymizely. Organizační struktura Lidové strany na Moravě odpovídala v prvních patnácti letech její existence straně kádrového typu. Na rozdíl od mladočeské strany se ve straně brzy prosadil institut pravidelných sjezdů důvěrníků, který volil výkonný výbor strany – tím se upevňoval princip volitelnosti orgánů strany a stabilizovala se podoba a funkce výkonného výboru, který se opíral o stranický sekretariát. [Malíř 1993: 11-34] Organizační statut z roku 1896 zavedl tříčlenné předsednictvo. Pro organizační podchycení stoupenců strany v masovějším měřítku měly velký význam spolky s širší regionální působností (Klub lidové strany, Český politický spolek v Brně a Politický spolek pro severní Moravu v Olomouci. Strana se reorganizovala až v závislosti na sloučení s Moravskou stranou pokrokovou a vytvořením Lidové strany pokrokové na Moravě roku 1909. [*Organizační statut strany lidové na Moravě*. In Zpráva sjezdu lidové strany na Moravě konaného ve dnech 5. a 6. ledna 1909. Brno, 1909] Strana se postupně konsolidovala a na počátku roku 1911 měla 21 místních a okresních politických spolků a klubů; a tři celozemské organizace. Nový organizační statut z roku 1911, potvrdil zásady předchozího organizačního řádu a doplnil jej pouze dvěma opatřeními. Za prvé, se strana rozhodla budovat krajský stupeň organizace. Za druhé, statut zřídil jedenáctičlenné předsednictvo. [Malíř 2004: 155-156] Tato opatření zvýšila akceschopnost strany. Strana dále zavedla členskou daň a začala se tak svou organizací přibližovat k masové straně, nicméně i nadále zůstávala značně decentralizovaná a slabě rozčleněná. (pozn. autora).

dobrovolných příspěvků zavedl pro všechny příslušníky strany povinnost odvádět stranické daně.⁴⁹ Se zavedením stranické daně se projevila nutnost zavedení formalizovaného členství ve straně. Strana dále budovala zájmové nepolitické přidružené organizace, zvyšovala agitační činnost a snažila se o permanentní politický život. [Malíř 2004: 154] Můžeme tedy konstatovat, že strana se během prvních let dvacátého století reorganizovala a stala v letech před válkou stranou masového typu. Národní demokracie pak navazovala především na organizační strukturu mladočechů, a to i přestože si zachovala některé charakteristické rysy kádrových stran.

2.5.5.3 Členství, rozčlenění, vazby a distribuce moci

Mladočeská strana vznikala a vyvíjela se jako strana kádrová, její organizace se několik desetiletí opírala na jedné straně o tisk (Národní listy) a druhé straně o sbor důvěrníků. Ti byli vybíráni z místních mladočeských stoupenců z celých Čech. Nejen v prvních letech existence strany však tito důvěrníci nebyli voleni, ale pouze oslovováni a jmenováni ústředím strany. Kritériem pro výběr bylo především jejich vlivné postavení v lokálním veřejném životě a také individuální osobní vazby na některého z představitelů strany. [Malíř 2004: 149] Můžeme tak říci, že strana se snažila rekrutovat místní, lokální kádry. Jak z hlediska kritéria členství, tak z hlediska kritéria vertikálních a horizontálních vazeb můžeme stranu zařadit mezi strany kádrové.

Mladočechy můžeme řadit mezi kádrové strany, neboť se jednalo o stranu vzniklou ve volebním (a parlamentním) cyklu, jejími základními organizačními jednotkami byly volební výbory na úrovni volebních okresů, strana byla slabě rozčleněna a převládaly v ní horizontální vazby a i díky své organizaci a síti důvěrníků z řad lokálních osobností byla do značné míry decentralizovaná jak geograficky tak ideově.

⁴⁹ *Devátý sjezd Národní strany svobodomyšlné konaný v Praze ve dnech 23. a 34. dubna 1910.* Praha 1910.

2.6 Československá strana lidová

2.6.1 Vznik

Po vzniku Československé republiky propuklo silné protikatolické hnutí, které církvi vytýkalo dlouholetou podporu habsburské monarchie. Hnutí bylo nazýváno po vzoru rakouské tradice „Los von Rom“ (Pryč od Říma), popřípadě podle tradice německé „kulturní boj“. Protikatolická vlna, kterou organizovaly jak české nacionální, tak socialistické politické tábory, vedla ke značnému oslabení římskokatolické církve na území bývalých zemí koruny české. Také mezi katolickým klérem se rozšířilo reformní hnutí, jehož nejradikálnější stoupenci postupně přistoupili k založení nové Československé církve. Za zmínku stojí i fakt, že záhy po vzniku československého státu Římskokatolickou církev opustilo na milion a tři čtvrti dřívějších věřících. [Cinec 1926: 1-26; Doležal 1928: 8-70] Také katolické politické strany byly tímto hnutím značně zasaženy. Proti útokům ostatních politických subjektů, které jim vytýkali především jejich politiku podpory monarchie během první světové války, proto volily cestu ke sjednocování a pevné organizaci. [Dostálek 1929: 3-23] V tomto směru již měly náskok moravské katolické strany, které se shodli na sloučení již v září 1918. Tehdy katolickónárodní i křesťanskosociální strana na Moravě vytvořili Moravsko-Slezskou stranu lidovou a do jejího čela postavili dosavadního předsedu křesťanskosociální strany Šrámka. Po vzniku Československa schválil sjednocení stran i 1. sjezd konaný 26. ledna 1919 v Brně. Sjezd potvrdil Šrámkovo předsednictví a strana zde také přijala nový název Československá strana lidová. [Trapl 2000: 213-221] Strana tak vznikla sloučením, již dříve existujících politických subjektů, podobně jako tomu bylo v případě národních demokratů.

Uvedený název přijali na sjezdu 3. ledna 1919 také delegáti sloučených katolických stran v Čechách a do čela svého zemského výboru zvolili statkáře Šabatu. Hybatelem a hlavním organizátorem strany v zemi byl však tehdejší místopředseda a vyšehradský kanovník Stašek. Lidová strana si v československém státě zachovala tradiční regionální decentralizace podle zemí a z počátku neměla ani ústřední vedení. [Trapl 2004: 655] Vznik sloučením v první fázi geneze strany tak z hlediska kritéria vzniku můžeme de facto považovat za případ vzniku rozhodnutím centra mimo volební a parlamentní cyklus, tedy za externí vznik a stranu tak můžeme řadit v tomto ohledu mezi strany mas.

2.6.2 Organizace a základní jednotky

Organizační struktura a jejímu utváření věnovala lidová strana od svého vzniku mimořádnou pozornost, považovala ji za oporu svého defenzivního postoje po vzniku československé republiky. Organizační struktury bývalých katolických stran byly různé a neodpovídaly potřebám nové lidové strany. Základem byly zemské organizace, které si udržely značnou autonomii i po zavedení ústředních orgánů strany. Zemské organizace byly řízeny výbory. Ústřední výkonný výbor⁵⁰ nebyl volen, neboť neexistovaly celostátní sjezdy, jeho členové byli delegováni zemskými výkonnými výbory na základě počtu hlasů odevzdaných v zemi pro stranu v parlamentních volbách – proto měla moravská složka větší zastoupení než česká. [Trapl 2004: 657]

Jak uvidíme je otázkou⁵¹, jaký stupeň v organizaci strany považovat za základní jednotku, neboť lidová strana se skládala ze dvou organizací, které měly vztah k centru podobný, jako je vztah základních jednotek (výborů a sekcí) k centru. Pokud tedy analyzujeme lidovou stranu, jako celek můžeme za základní jednotky – pro účely této práce – považovat právě zemské organizace strany⁵², respektive jejich výkonné výbory, které měly v Čechách a na Moravě rozdílný charakter. Z tohoto pohledu bychom měli lidovce řadit ke stranám kádrů, neboť centrální orgán strany vznikl na bázi poslaneckého, respektive senátního klubu a měl „pravomoci“ ve vztahu k němu.

2.6.2.1 Organizační struktura v Čechách

Nejvyšším orgánem zemské organizace lidové strany v Čechách byl zemský sjezd strany, který však nevolil zemský výkonný výbor – ten byl na sjezdech pouze vyhlášován. Z členů zemského výkonného výboru se volil užší výkonný výbor a šestičlenné předsednictvo, v jehož čele stál ve dvacátých letech Šabata a později Stašek. Dalším vedoucím orgánem bylo zemské zastupitelstvo (opět nevolené). [Trapl 2004:

⁵⁰ Ústřední výkonný výbor, ustavená v roce 1922, byl pouze kontrolním orgánem nad poslanci a senátory strany, stanovoval základní směrnice jejich politiky, obstarával záležitosti celostátní lidové strany v republice i v zahraničí a byl nejvyšším rozhodčím orgánem ve všech sporných otázkách týkajících se jednoty strany. [Trapl 2004: 657] (pozn. autora)

⁵¹ Tato problematika by si zasloužila vlastní samostatnou práci, bohužel vzhledem k omezenému rozsahu této práce není možné, abychom ji zde uspokojivě vyřešili. (pozn. autora)

⁵² Lidová strana se ve dvacátých letech 20. století snažila rozšířit svou organizační strukturu i na Slovensko, kde roku 1927 zřídila zemskou organizaci pod názvem Československá strana ľudová, vedenou Mičúrou a také nad Podkarpatskou Rus, nicméně její pokusy se nesetkaly s úspěchem a v těchto regionech zůstala marginální politickou silou. [Trapl 2004: 656] (pozn. autora)

658] Na úrovni zemské organizace tak vidíme prvky, které z hlediska kritéria organizace řadí české lidovce ke stranám kádrů.

Zemské zastupitelstvo bylo složeno z okresních a krajských důvěrníků strany, senátorů, poslanců, členů zemského výboru, šéfredaktorů hlavních listů strany a zemského a krajských tajemníků. [Trapl 2004: 658] Zemské zastupitelstvo jako nevolený, ale jasně definovaný orgán hovoří také ve prospěch zařazení české zemské organizace lidové strany mezi strany masového typu.

V Praze byl ústřední sekretariát s politickou, organizační a účetní kanceláří. Zemský výkonný výbor řídil prostřednictvím sekretariátu krajské organizace v Čechách, vedené krajskými výbory se sekretariáty v sídlech krajů, které se geograficky shodovaly s volebními kraji do poslanecké sněmovny. Nižší složkou byly okresní organizace, řízené okresními výbory, pak následovaly obvody tvořené většinou obvody farními, které měly především udržovat kontakt mezi duchovní správou římskokatolické církve a organizacemi strany. Nejnižší složkou byly místní organizace. [Trapl 2004: 658] Popsaná organizační struktura nese prvky organizace jak kádrových tak masových stran. Pro zařazení mezi kádrové strany svědčí podoba zemských výkonných výborů jako nevolených orgánů. Naopak struktura organizace, která sahá až k místním sekcím hovoří ve prospěch klasifikace českých lidovců mezi strany masové.

2.6.2.2 Organizační struktura na Moravě

Na Moravě byly zemské zastupitelstvo, zemský výkonný výbor i jeho předseda – byl jím po celé období první republiky Šrámek – voleny zemským sjezdem strany. [Trapl 2004: 658] Způsob sestavování těchto orgánů nám napovídá, že bychom mohli moravskou zemskou organizaci lidové strany řadit k masovým stranám, pro tuto klasifikaci hovoří i existence stranického aparátu – zemským sekretariátem byla ústřední kancelář lidové strany v Brně. V čele krajských organizací pak stály krajské lidové rady volené krajskými sjezdy a v sídlech krajů byly stranické sekretariáty. [Trapl 2004: 658]

Okresní a místní organizace na Moravě nebyly, existovaly pouze obvodní sekretariáty vždy pro několik okresů. Nový organizační řád strany přijatý roku 1921 zemským sjezdem v Brně požadoval posílení výborů místních lidových jednot členy satelitních organizací strany a zřizoval společné výbory okresních lidových jednot pro politické okresy. [Trapl 2004: 658] Je tedy otázkou jaký stupeň v organizační struktuře

moravských lidovců považovat za základní organizační jednotku. Můžeme za ni považovat výbory okresních lidových jednot, které však neměly jasně definovanou strukturu a z hlediska kritéria základních jednotek se tak jednalo o výbory tedy o jednotky, na nichž je založena kádrová strana. Naopak pokud bychom za základní jednotku považovali zemskou organizaci strany, respektive její sjezd, pak by se bezesporu jednalo spíše o sekci, tedy o základní stavební kámen strany masové.

2.6.3 Rozčlenění, vazby a distribuce moci

I přes externí vznik měla lidová strana parlamentní zastoupení⁵³, které sehrálo významnou roli při dotváření stranické organizace na centrální úrovni. Strana nebyla decentralizovaná pouze geograficky, ale i programově a jednotný postup uplatňovala jen prostřednictvím společného parlamentního klubu řízeného Šrámkem. V tomto klubu byli do prosince 1921 i poslanci Slovenskej strany ľudovej. [Pehr 2007: 11-12] Teprve po jejich odchodu z klubu se roku 1922 dohodli zástupci obou zemských organizací strany na vytvoření ústředního orgánu. Do čela tohoto orgánu byl postaven Šrámek a jeho členové byli delegováni výbory zemských organizací. [Trapl 2004: 655-656] Před rokem 1922 tedy před zavedením ústředního výkonného výboru strany můžeme v případě lidovců hovořit o slabém rozčlenění a naopak v extrémní decentralizaci jak politickou tak geografickou, ale i ekonomickou (každá ze zemských organizací měla vlastní „pokladnu“ a vlastní finance, a to i po zavedení ústředních orgánů strany).

Zemské organizace strany v Čechách a na Moravě byly určující pro regionální a komunální politiku, ovládaly zájmové organizace strany ve svých zemích, pořádaly vlastní samostatné sjezdy a měly vlastní ekonomickou politiku. Měly také vlastní poněkud rozdílné organizační řády. [Trapl 2004: 656-657] Vlastní organizační struktura obou zemských „stran“ a jejich autonomní vztah k centru lze do jisté míry chápat jednak jako geografickou decentralizaci ale také jako decentralizaci ideovou, fiskální i mocenskou. Podíváme-li se tedy na lidovou stranu pohledem kritérií rozčlenění, vazeb a distribuce moci můžeme ji řadit ke stranám decentralizovaným s přetrvávajícími horizontálními vazbami a ke stranám slabě rozčleněným, tedy z tohoto pohledu můžeme lidovce zařadit ke stranám kádrů, především pak jejich českou zemskou organizaci.

⁵³ Při prvních volbách 1920 kandidovali lidovci ještě s Hlinkovou Slovenskou ľudovou stranou. [Pehr 2007: 11] (pozn. autora).

V české zemské organizaci se setkáváme s propracovanější organizační strukturou (popsanou výše), která ale nesla znaky kádrových stran v podobě nevolených výborů a měly v ní značný vliv zástupci parlamentní reprezentace, ti byli pevně zastoupeni v zemském zastupitelstvu. Naopak moravská zemská organizace své „centrální“ orgány volila na zemských sjezdech. [Trapl 2004: 658]

2.6.4 Vztahy lídrů a parlamentní reprezentace

Jednotný postup uplatňovala lidová strana jen prostřednictvím společného parlamentního klubu, který řídil Šrámek. Ústřední orgán strany byl, jak jsme již zmínili, ustaven až v roce 1922 a jeho členové byli delegováni výkonnými výbory zemských organizací strany. [Trapl 2004: 655-656] Do roku 1922 tak můžeme hovořit o převaze parlamentní reprezentace nad stranickými lídry, což je charakteristický rys kádrových stran. Po ustavení ústředního výkonného výboru pak lze hovořit o rivalitě mezi stranickými lídry a parlamentní reprezentací, nicméně strana nikdy nepřijala žádný oficiální dokument zavazující poslance k určitému postupu. Rivalita mezi parlamentní reprezentací a stranickými lídry tak byla vždy vychýlena více ve prospěch poslanců, především co se týká jejich vztahu k zemským organizacím strany.

2.6.5 Členství a struktura

Členská základna lidové strany úzce souvisela s religiozitou v jednotlivých regionech. Nejsilnější byly na Moravě (Slovácko, Valašsko, jižní a střední Morava) a ve Slezsku (Opava a Hlučínsko). V Čechách byl vliv strany největší na východě a jihu země. Velkou početní převahu měli ve straně zemědělci a mírně převažovaly ženy. Necelou pětinu členstva pak tvořili dělníci. Vlivnou skupinou ve straně byla katolická inteligence, především duchovenstvo, které se uplatňovalo především v jejím vedení. [Trapl 2004: 658] Přesné statistiky počtu členů lidové strany především z některých období první republiky se bohužel nedochovaly, nicméně obě zemské organizace si je vedly. Z dochovaných statistik víme, že v roce 1927 bylo v obou zemských organizacích sdruženo 204 535 jednotlivců. [Pehr 2007: 318] Strana tak sdružovala pouze jednotlivce a měla tedy přímou strukturu.

Závěr

Pro teoretické uchopení změny organizace politických stran se zdá Duvergerova teorie vhodnou volbou. Teoretická východiska se daří (s přihlédnutím ke specifickým okolnostem jak habsburské monarchie, tak první republiky) uspokojivě aplikovat. Celý koncept typologie kádrových a masových stran pak naráží na své limity právě jen tehdy, pokud nepřihlédneme ke specifickým v dané společnosti nebo státu.

Můžeme tedy konstatovat, že Duvergerova teorie odpovídá realitě u všech sledovaných politických stran. Ty prošly během svého vývoje určitou proměnou organizační struktury a můžeme je rozdělit na dvě skupiny. Zaprvé strany, které se začaly rodit jako strany kádrů a později přijaly organizaci odpovídající masovým stranám a staly se tak stranami mas. Druhou skupinu tvoří strany, které začaly vznikat od počátku jako strany mas a změny, které u nich proběhly, vedly k upevnění organizace odpovídající stranám masového typu.

Do první „kategorie“ můžeme řadit Národní demokracii, respektive mladočechy, kteří se konstitovali ve volebním a parlamentním cyklu, později u nich došlo ke změnám organizace vynucenými především nástupem nových stran, jako byly např. sociální demokraté. Jejich přechod ze strany kádrů na stranu mas se neobešel bez těžkostí a strana si až do svého konce nesla řadu znaků, které jsou spojovány s kádrovými stranami. Po jejím přetvoření v Národní demokracii pak tato „rezidua“ přešla i na novou stranu.

Na pomezí obou skupin stojí agrárníci, kteří se začali konstituovat nejprve uvnitř mladočeské strany a na bázi různých zemědělských a řepářských spolků. Způsob jejich vzniku tak kombinuje volební a parlamentní cyklus i externí vznik, což ve straně zanechalo určité stopy. Nicméně již velmi brzy po svém vzniku začala strana budovat organizaci odpovídající masovým stranám.

Druhou skupinu tvoří ostatní tři politické strany (lidovci, sociální demokraté a národní socialisté). Lidová strana vznikla jako reakce katolické části společnosti po vytvoření samostatného československého státu, přestože navazovala na řadu menších katolických stran způsob jejího vzniku lze považovat za externí. Strana od počátku budovala organizaci ve snaze vyrovnat se ostatním stranám s propracovanou organizační strukturou stran masového typu. Sociální demokraté vznikali nejprve jako dělnické spolky kolem redakcí socialistického tisku. Geneze sociálnědemokratické strany byla v prvních letech charakteristická iniciativou zdola, která vyústila až ve sjezd,

na kterém byla strana oficiálně založena. Po tomto sjezdu strana přijala organizační strukturu odpovídající masovým stranám. Národní socialisté vznikly externě rozhodnutím centra a při budování vlastní organizace (inspirované sociálními demokraty) naráželi na samovolný rozmach strany, který se centru zpočátku nedařilo uspokojivě řídit.

Summary

For a theoretical grasp of a change in the organization of political parties, Duverger's theory seems to be an appropriate choice. The theoretical basis is successful (taking into account the specific circumstances of both the Habsburg monarchy and the First Republic) to apply satisfactorily. The whole concept of the typology of the cadre and mass parties is then hitting its limits only if we disregard the specifics of a particular society or state.

Thus, we can say that Duverger's theory corresponds to reality in all the political parties under review. These have undergone a certain transformation of organizational structure during their development and can be divided into two groups. First, the parties that began to be born as cadre parties and later accepted the organization as corresponding to the mass parties and became parties to the masses. The other group consists of the parties that originated from the beginning as parties of the masses, and the changes that took place in them, led to the consolidation of the organization corresponding to the mass-type parties.

The first "category" can include the National Democracy or the Young People who constituted themselves in the electoral and parliamentary cycle, later they have been subjected to organizational changes, mainly forced by the arrival of new parties, such as the Social Democrats. Their transition from the side of the cadres to the side of the masses did not go without difficulty, and the party brought to its end a number of characters that are associated with the cadre parties. After its transformation into the National Democrats, these "remains" went to the new side.

At the border of both groups are agrarians who began to form themselves first within the Young Bohemian Party and on the basis of various agricultural and beetle

associations. The way of their creation thus combines electoral and parliamentary cycles as well as external origins, which left some traces in the party. However, very soon after its inception, the party began to build an organization appropriate to the mass parties.

The other group consists of the other three political parties (the People's Party, the Social Democrats and the National Socialists). The People's Party originated as a reaction to the Catholic part of the society after the creation of an independent Czechoslovak state, although it linked to a number of smaller Catholic parties the way of its creation can be considered external. The party has been building the organization from the beginning in an effort to cope with other parties with a sophisticated organizational structure of mass-like parties. The Social Democrats first emerged as workers' associations around the editions of the socialist press. The genesis of the Social Democratic Party was, in the early years, a bottom-up initiative, which culminated in a convention on which the party was officially founded. After this congress, the party accepted the organizational structure corresponding to the mass parties. National Socialists originated externally by the decision of the Center, and, in building their own organization (inspired by the Social Democrats), faced the spontaneous boom of the party, which at the beginning was unable to manage satisfactorily.

Použitá literatura

Prameny

Archivní

ARCHIV ČSSD: fond 71/1 (ČSDSD)

ARCHIV KDU-ČSL PRAHA: fondy – sbírka materiálů a časopisů z let 1919-1938.

ARCHIV NÁRODNÍHO MUZEA PRAHA: osobní fond Karla Kramáře; osobní fond Antonína Hajna; osobní fond Aloise Rašína; osobní fond Františka Hlaváčka; osobní fond Milana Hodži.

NÁRODNÍ ARCHIV PRAHA: fond – Archiv Československé strany socialistické.

Tištěné

Devátý sjezd Národní strany svobodomyslné konaný v Praze ve dnech 23. a 34. dubna 1910. Praha 1910.

Organizační statut strany lidové na Moravě. In: Zpráva sjezdu lidové strany na Moravě konaného ve dnech 5. a 6. ledna 1909. Brno, 1909.

Organizační řád České strany národně sociální. Schválený 6. sjezdem 1911.

Program Československé Národní demokracie, schválený valným sjezdem strany dne 25. března 1919. Praha 1919.

Protokoly řádných sjezdů Československé sociálně demokratické strany dělnické 1893 – 1913, Brno – Praha.

ŠKARDA, Václav. (1897): *Národní strana svobodomyslná a její program.* Praha.

TOBOLKA, Zdeněk. (1921): *Vznik československé strany sociálnědemokratické;*

Československá strana sociálně demokratická v letech 1878 – 1884. Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, 1, 1921

ZAHÁLKA, Rudolf. (Ed) (1890): *Protokol sjezdu Hainfeldského, obývaného dne 30. a 31. prosince 1888 a 1. ledna 1889.* Olomouc, vydal Rudolf. Zahálka 1890.

Zpráva k 15. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, konaném ve dnech 15. – 18. dubna 1927 ve Smetanově síni Obecního domu hl. města Prahy. Praha, 1927.

Zpráva ÚV KSČM o hospodaření KSČM mezi VII. a VIII. sjezdem KSČM. Mediální úsek ÚV KSČM, 2016.

Literatura

- ARON, Raymond. (1993): *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd., Brno, Atlantis. 218 s. ISBN 80-7108-064-0
- BEYME, Klaus, von. (1985): *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower Press. 444 s. ISBN 0566005700.
- BONDEL, Jean (1968): *Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies*. Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique 1(2).
- BURKE, Edmund. (1839): *Thoughts on the Cause of Present Discontent*. In: The Works of Edmund Burke, Boston, Little, Brown, sv. I.
- CABADA, Ladislav – KUBÁT, Michal; a kol. (2004): *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozš. a dopl. vyd. Praha: Eurolex Bohemia. 494 s. ISBN 80-86432-63-7.
- CINEK, František. (1926): *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918 až 1925*. Olomouc. 56 s.
- DOLEŽAL, Josef. (1928): *Politická cesta českého katolicismu 1918-1928*. Praha. 185 s.
- DUVERGER, Maurice. (1965): *Political parties. Their organization and Activity in the Modern State*. New York-London-Sydney, John Wiley&Sons.
- DUVERGER, Maurice. (2016): *Politické strany*. 1. české vyd. Praha, Karolinum. 492 s. ISBN 978-80-246-2568-3
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol. (2008): *Základní modely demokratických systémů, komparace politických systémů I.*, 1. vyd. Praha, Oeconomia. 255 s. ISBN 978-80-245-1357-7
- FIALA, Petr. (1997): Funkce zájmových skupin v politickém systému ČR. *Parlamentní zpravodaj* 10/96-97, s. 525 - 528.
- FIALA, Petr. – STRMISKA, Maxmilián. (1998): *Teorie politických stran*. Brno, Barrister&Principal. 263 s. ISBN 80-85947-31-5
- FIALA, Petr. (1999): Definice zájmových skupin. K některým teoretickým problémům politologického výzkumu organizovaných zájmů. *Politologický časopis*, Brno: MU, VI, 1, s. 52-60. ISSN 1211-3247.
- HARNA Josef. (2004a): *Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918 – 1938*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran*

a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X

HARNA Josef. (2004b): *Česká strana národně sociální*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X*

HAVLASOVÁ, Marie. (1984): *Vznik, počátky a profil národně sociální strany*. In: *K dějinám českých politických stran v druhé polovině 19. a začátkem 20. století*. AUC, Studia Historica 25. Praha 1984. s. 95-117

HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír. (2010): *Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Praha, Grada. 310 s. ISBN 978-80-247-3192-6

HOPKIN, Jonathan – PAOLUCCI, Catarina (1999) : *The Business Firm Model of Party Organisation: Cases from Spain and Italy*. In: *European Journal of Political Research*, 1999. Kluwer academic publishers. 307-339 s.

HORÁČEK, Cyril. (1933): *Počátky českého hnutí dělnického*. Praha 1933. 2. Vyd. 155 s.

HUME, David. (1742): *Of Parties in General*. Works, sv. III.

KATZ, Richard, S. – MAIR, Peter. (1995): *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*. *Party politics* 1/1. s. 5-28

KIRCHHEIMER, Otto. (1966): *The Transformation of the Western European Party Systems*. In: LA PALOMBARA, Joseph. – WEINER, Myron. (eds.). *Political Parties and Political Development*. Princeton, Princeton University Press. 496 s.

KLIMEŠ, Lumír. (1985): *Slovník cizích slov*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství. 2. Vyd. 791 s.

KOŘALKA, Jiří. (2004): *Československá sociálně demokratická strana dělnická*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X*

KUČERA, Martin. (1996): *Souboj vedení mladočeské strany s Národními listy („Den“ 1907-1909)*. *Moderní dějiny*, 4. s. 71-114.

KUKLÍK, Jan. (2004): *Československá sociálně demokratická strana dělnická*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí*

- v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- KUNC, Jiří. (2000): *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha, SLON. 262 s. ISBN 80-85850-79-6
- MACHIAVELLI, Nicollo. (1513-1519): *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*. Sv. I.
- MALÍŘ, Jiří. (1993): *Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie. (pokus o srovnání systému českých a německých stran na Moravě.)* In: *Politické strany a spolky na jižní Moravě. 22. mikulovské sympozium 1992*. Brno.
- MALÍŘ, Jiří. (1996a): *Přerod agrárního hnutí na Moravě v agrární stranu*. In MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám*. Brno. 373 s. ISBN 80-210-1273-0.
- MALÍŘ, Jiří. (1996b): *Formování národně sociální strany na Moravě*. In: MALÍŘ, Jiří.: *Od spolků k moderním politickým stranám*. Brno. 373 s. ISBN 80-210-1273-0.
- MALÍŘ, Jiří. (2004): *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. I. díl, Období 1861-1938*, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- MERTL, Jan. (1931): *Politické strany: jejich základy a typy v dnešním světě*. Praha, Orbis.
- MILLER, Daniel, E. (2001): *Antonín Švehla, mistr politických kompromisů*. Praha, Argo. 359 s. ISBN 80-7203-366-2
- MONTESQUIEU, Charles (2010): *Sláva a úpadek říše římské*. Praha, Akropolis. 176 s. ISBN 978-80-7304-131-1
- NEUMANN, Sigmund. (1956): *The Party of Democratic Integration*. In MAIR, Peter (ed.). *The West European Party Systems*. Oxford, Oxford University Press. s. 46-49
- NOVÁK, Miroslav. (1997): *Systémy politických stran*. Praha, SLON. 275 s. ISBN 80-85850-22-2
- NOVÁK, Miroslav. (2007): *Mezi demokracií a totalitarismem*. Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. 213 s. ISBN 978-80-210-4437-1
- NOVÁK, Miroslav. (2011): *Úvod do studia politiky*. Praha, SLON. 783 s. ISBN 978-80-7419-052-0
- PANEBIANCO, Angelo. (1998): *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge University Press 336 s. ISBN 0521314011

- PEHR, Michal, a kol. (2007): *Cestami křesťanské politiky. Bibliografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*. 1. vyd. Praha, Akropolis. 373 s. ISBN 987-80-86903-53-8
- ROKOSKÝ, Jaroslav. (2004): *Agrární strana*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. (2007): *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál. 208s ISBN 978-80-7367-348-2
- SARTORI, Giovanni. (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SARTORI, Giovanni. (2005): *Strany a stranické systémy, schéma pro analýzu*. Brno, CDK. 469 s. ISBN 80-7325-062-4
- SLÁDEK, Zdeněk. (2004): *Československá národní demokracie*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- SOVADINA, Jiří. 21. *Podmínek pro přijetí do komunistické internacionály*. [Moderní dějiny] publikováno 2.8.2009, aktualizováno 27.3.2012 [Cit. dne 27.1.2017] Dostupné z www: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/21-podminek-pro-prijeti-do-komunisticke-internacionaly-1920/>.
- ŠANTRŮČEK, Bohuslav. (ed) (1947): *Buřiči a tvůrci. Vzpomínky, úvahy, kus historie, životopisy (1897-1947)*. Praha.
- ŠETŘILOVÁ, Jana. (1993): *Československá strana národně demokratická v letech 1918-1938. Časopis Národního muzea*, 162, č. 3-4, s. 99-112.
- ŠOLLE, Zdeněk. (ed) (1954): *Průkopníci socialismu u nás*. Praha, Práce. 359 s.
- ŠMERAL, Bohumil. (1909): *Národnostní otázka v sociální demokracii až do sjezdu hainfeldského*. Akademie 13, přetisk v samostatné brožuře, Praha 1956.
- TOBOLKA, Zdeněk. (1921): *Vznik československé strany sociálnědemokratické; Československá strana sociálně demokratická v letech 1878 – 1884*. In: *Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu*, I, Praha, Svěcený. 84 s.
- TRAPL, Miloš. (2000): *Český politický katolicismus za první republiky a Morava*. In: *Dějiny Moravy a Matice moravské*. Brno, Matice moravská. s. 214-221.

- TRAPL, Miloš. (2004): *Československá strana lidová*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. (eds). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. I. díl, Období 1861-1938, Brno, Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- URBAN, Otto. (1982): *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha, Svoboda. 690 s.
- VOJTĚCH, Tomáš. (1977): *Organizační vývoj mladočeské strany do roku 1891*. In: *Československý časopis historický*, 25. Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV s. 554-584.
- WEBER, Max (1947): *Theory of Social and Economic Organization*. London, Hodge.
- ZETKOVÁ, Pavla. (2016): *Straničtí funkcionáři versus parlamentní reprezentace: Duvergerův pohled a modifikace pro dnešek*. In: NOVÁK, Miroslav. (ed.). *Strany, volby a demokracie. Od Duvergera k Sartorimu a dále*. Praha, SLON. 516 s. ISBN 978-80-7419-233-3

Seznam příloh

Příloha č. 1: Tabulka 1 Přímá a nepřímá strana (tabulka)

Příloha č. 2: Úspěšnost politických stran v letech 1990-2010 (tabulka)

Přílohy

Příloha č. 1: Tabulka 1 Přímá a nepřímá strana (tabulka)

Tabulka 1
Přímá a nepřímá strana

Přímá struktura	Nepřímá struktura
Kádrová/masová strana	Kádrová/masová strana

Příloha č. 2: Tabulka 2 Kádrová a masová strana (tabulka)

Tabulka 2
Kádrová a masová strana

Kritérium	Kádrová strana	Masová strana
Způsob vzniku	Volební a parlamentní	Externí
Základní organizační jednotky	Výbor	Sekce/buňka/milice
Rozčlenění	Slabé	Silné
Vazby	Převládající horizontální	Vertikální
Distribuce moci	Decentralizace	Centralizace
Vztah stranických lídrů a parlamentní reprezentace	Převaha parlamentní reprezentace	Rivalita/převaha strany nad parlamentní reprezentací
Podoba členství	Neformalizované	Formalizované